

**La configuració del
paisatge medieval:
el comtat de
Barcelona fins el
segle XI**

8. La definició i la percepció del territori comtal

Un dels problemes que habitualment ens presenta l'estudi espacial d'un fenomen determinat és la definició de l'àmbit sobre el qual s'estén. És evident, ho hem comentat més amunt, que les percepcions territorial són canviants amb el pas del temps i que cada un dels aspectes estudiats en un sistema té la seva especificitat espacial. És per aquesta raó que des del primer moment hem defugit de plantejar-nos aquest estudi des de territorialitats administratives o percepcions actuals i hem preferit, tot i el risc que comporta, intentar identificar prèviament territorialitats percebudes en el moment històric que estudiem.

A partir de la documentació utilitzada hem procedit a la identificació sistemàtica de totes les referències toponímiques i espacials que hi apareixen recollides i al registre de les jerarquies espacials que defineixen.

Aquesta informació ens ha permès posteriorment generar instruments cartogràfics i digrames que ens aproximem a la forma com l'espai era percebut i als canvis d'aquestes percepcions al llarg del temps.

Analtzada aquesta informació, ens serà possible plantejar-nos fins a quin punt aquestes percepcions territorials responen a antecedències que hagin pogut perviure i fins a quin punt responen a noves implantacions.

8.1. El límits i la definició del comtat

El procés de delimitació del comtat, ja ho hem apuntat anteriorment, l'hem dut a terme a partir del control de les referències contingudes a la documentació que hem utilitzat en l'estudi, a més d'altra de les zones limítrofes, per tal de cartografiar a escala 1:50.000, sobre la base de les delimitacions municipals actuals, el territori que considerem que defineix l'àrea del comtat de Barcelona.

Com hem assenyalat ja també, aquesta delimitació requerirà en el futur d'un treball de major detall dins el territori de cada municipi per tal de definir els límits d'una manera encara més precisa.

El procés de definició dels territoris comtals ha estat objecte d'estudi per part de Flocel Sabaté (SABATÉ: 1997) i, pel que fa al de Barcelona, cal esmentar els treballs de Ramon Martí (MARTÍ: 1993b) i de Carolina Batet (BATET: 1993).

Per tal d'analitzar el procés, hem elaborat les bases cartogràfiques de les figures 32 a 36, a més de les gràfiques que les acompanyen i les taules 14 a 16.

Al llarg de període que analitzem, conviuen tres denominacions per referir-se a l'àmbit territorial més ampli: comtat de Barcelona, *pagus* de Barcelona i territori de Barcelona..

El comtat de Barcelona

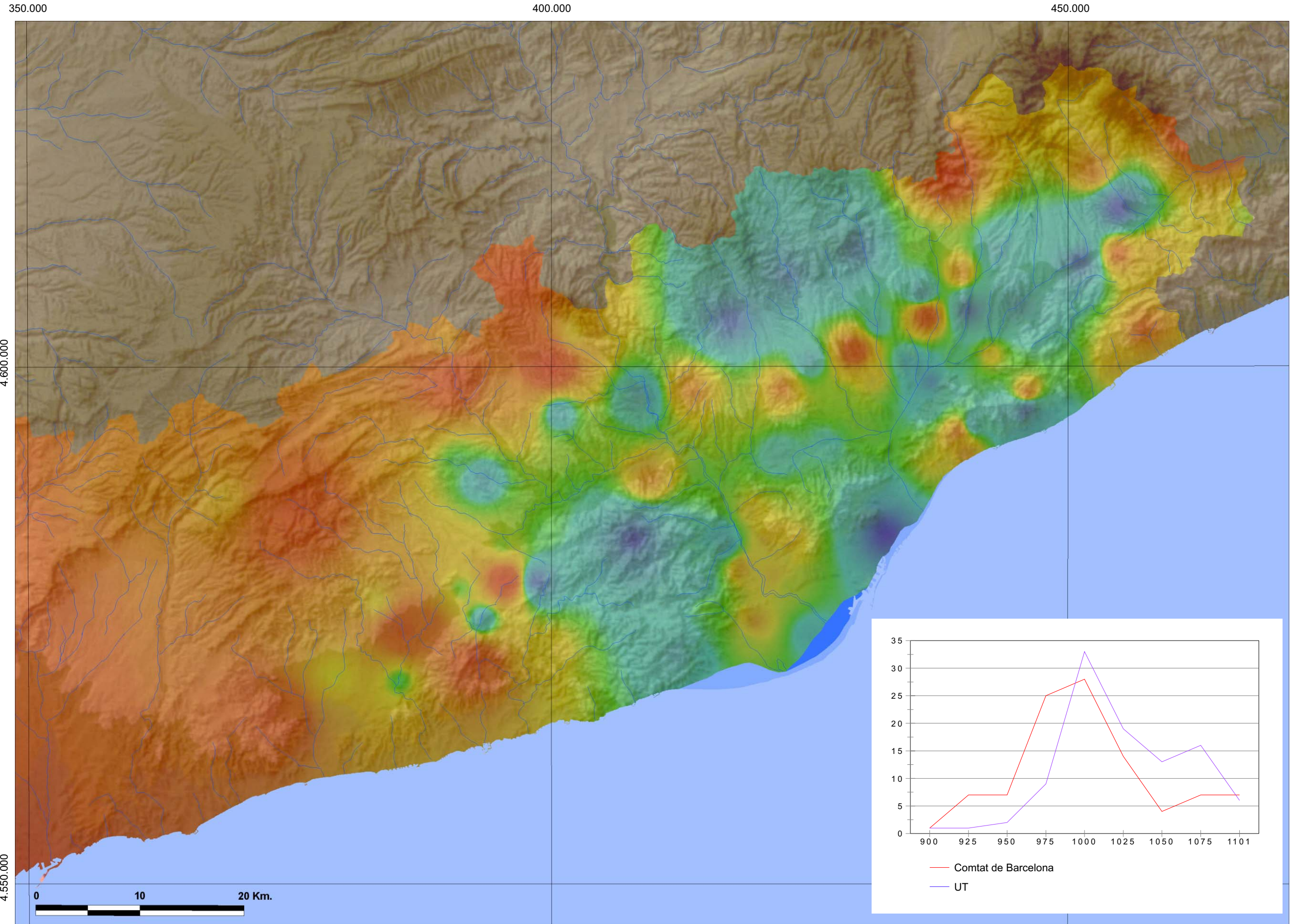
Aquesta serà la denominació que prevaldrà, tal i com s'evidencia especialment a les dues primeres gràfiques de la figura 36.

La referència al comtat és l'habitual i dominant per a la situació de propietats i àmbits territorials menors, des de les darreries del segle IX. El mapa de primeres mencions (figura 32) ens mostra clarament dues fases en el procés d'expansió territorial del comtat. La primera, amb una centralitat força manifesta a l'àrea de la ciutat de Barcelona, s'estendrà cap el Vallès i l'Alt Penedès i Garraf. Les primeres mencions són disperses, però ja defineixen un ampli territori on la freqüència de les mencions, també la de la documentació, es densificarà conforme avança el segle, assolint el nivell màxim de noves incorporacions a l'entorn de l'any 1000 (taula 14). Tant la distribució espacial del conjunt de referències documentals com l'específica al comtat de Barcelona palesa clarament el procés d'expansió i l'aturada momentània que va patir durant el segon terç del segle X, tal i com ja assenyalava Ramon Martí (MARTÍ: 1993b, pàg. 250), derivada dels pactes entre el comte de Barcelona i el califa de Còrdova.

Sembla clar el salt del Llobregat a finals del segle IX o l'inici del segle X, sobre la línia de la serra d'Ordal, que permetria l'avanç progressiu vers el Garraf i fins la línia de costa, mentre que per l'interior s'estendria cap el nord ocupant la vall de l'Anoia i ascendint cap a Lavit i Masquefa, a l'hora que la línia cap a l'oest es fixava a l'alçada de Sitges, Olivella i Olèrdola, des d'on penetrava puntualment fins a Castellet, al municipi actual de Castellet i la Gornal. De l'antiguitat de l'assentament cristià en aquest punt n'és prova l'ara d'altar que situa la consagració de l'església de Sant Esteve de Castellet no després del 917 (CR: 1992, Vol. XIX, pàgs. 103-106).

De la importància estratègica que es concedia des del món islàmic a la zona de l'Ordal n'és prova inqüestionable l'existència d'Alcalà, l'actual Sant Boi de Llobregat, que no solament controlava la plana del Llobregat, sinó que barrava l'accés a l'Ordal.

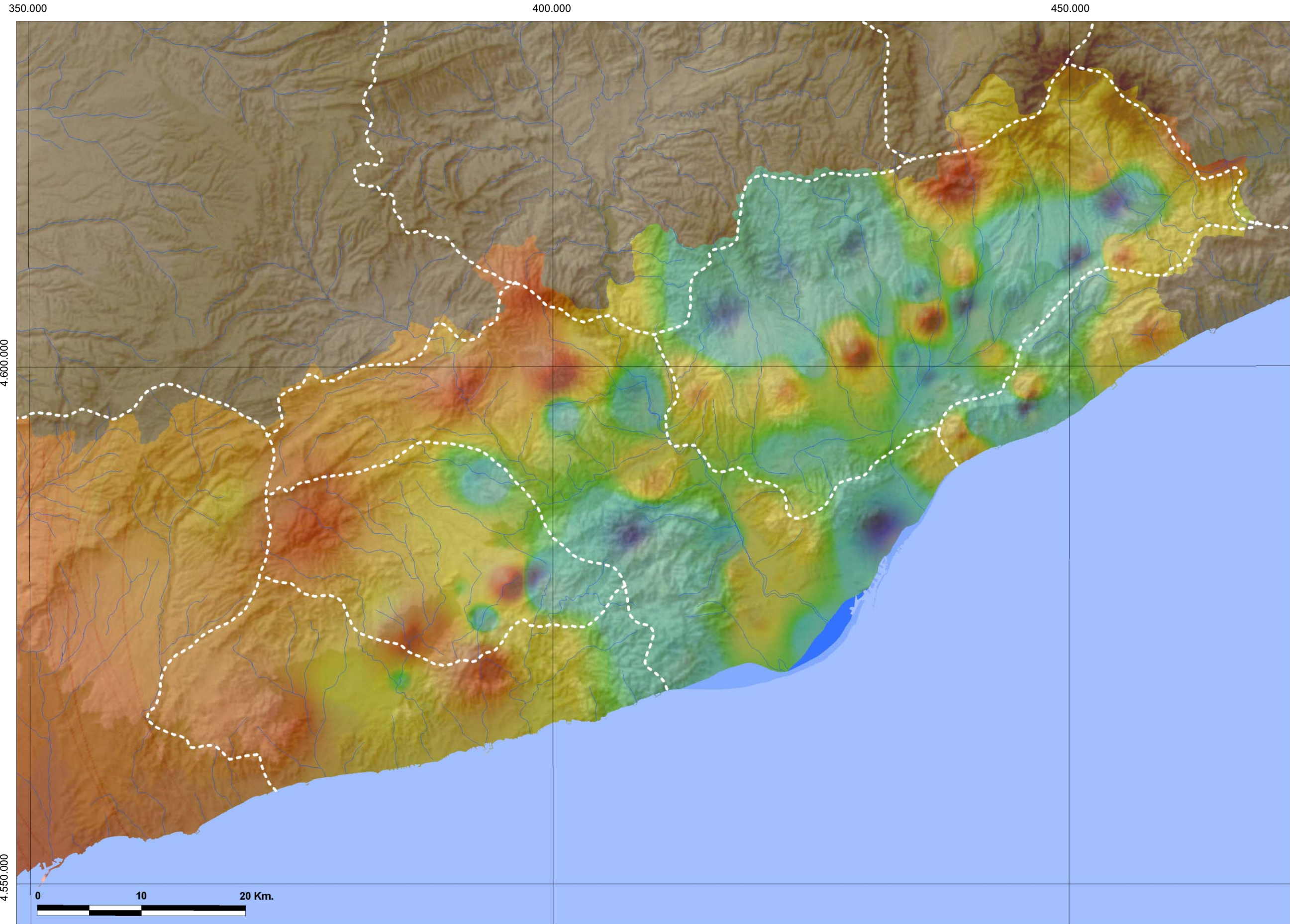
El procés de progressió que es planteja aquí difereix en alguns punts del proposat per Ramon Martí (MARTÍ: 1993b, pàg. 253) o, si es prefereix, ve a precisar-ne l'estratègia sota la qual es duia a terme i que palesa una clara capacitat

Mapa amb la representació interpolada segons la datació de la primera menció de pertinença d'un lloc al comtat de Barcelona.

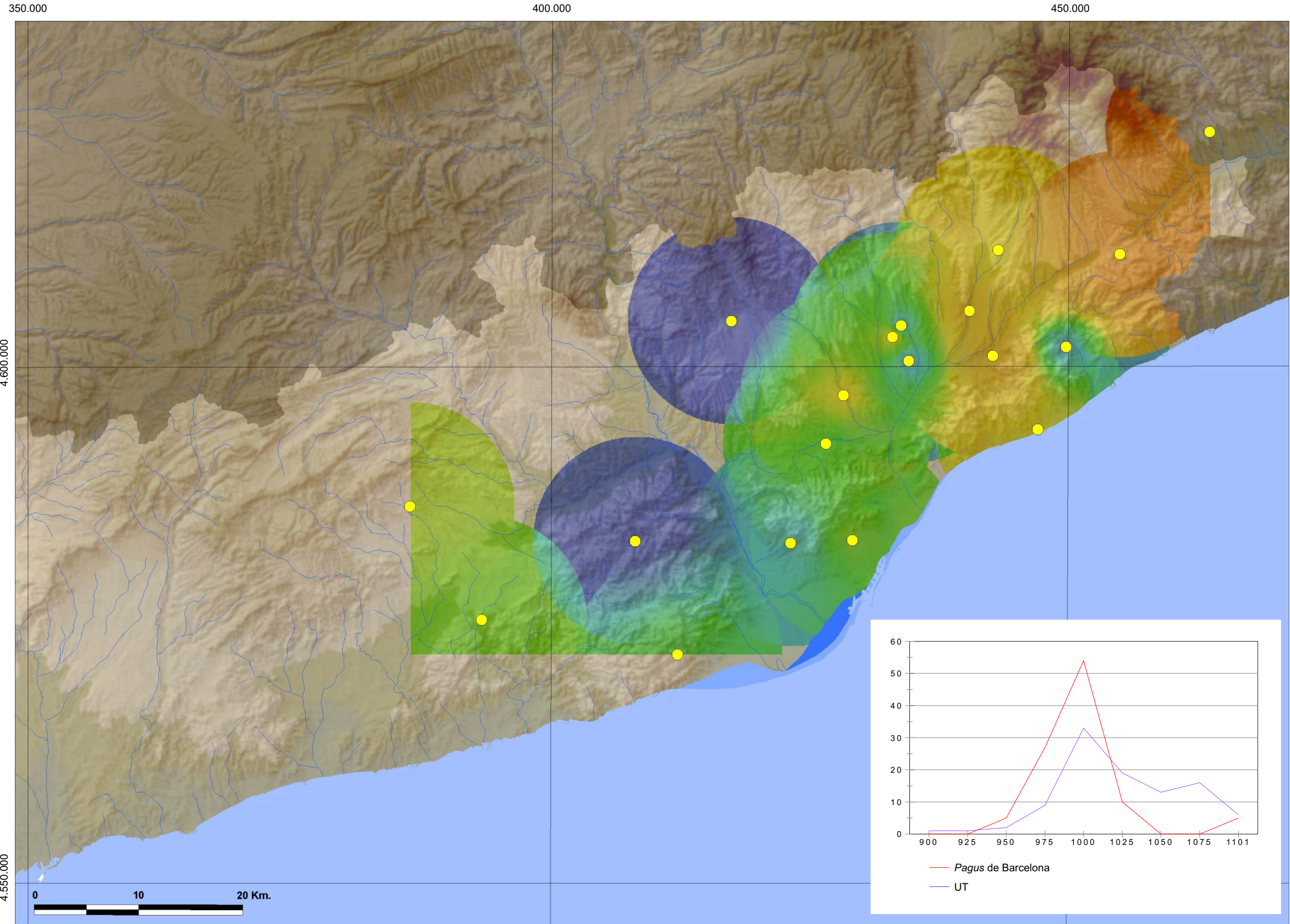
La gràfica assenyalava la distribució cronològica del percentatge de de les primeres mencions del comtat, juntament amb el percentatge d'UT identificades per a cada rang cronològic.

- Finals del segle IX
-
-
-
-
-
- Finals del segle XI

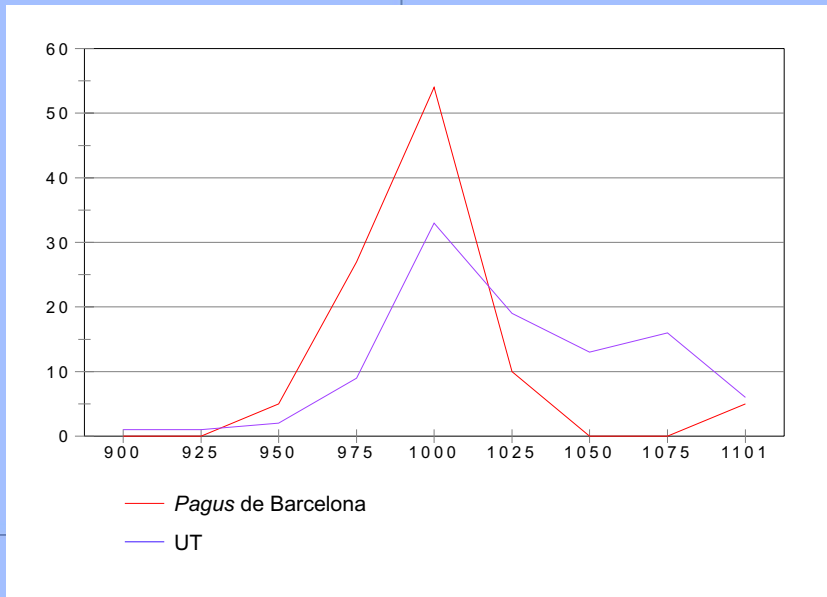
Mapa amb la representació interpolada segons la datació de la primera menció de pertinença d'un lloc al comtat de Barcelona i delimitació dels possibles límits dels *territoria* proposats per Ramon Martí (MARTÍ, 1993).

- Fins del segle IX
-
-
-
-
- Fins del segle XI

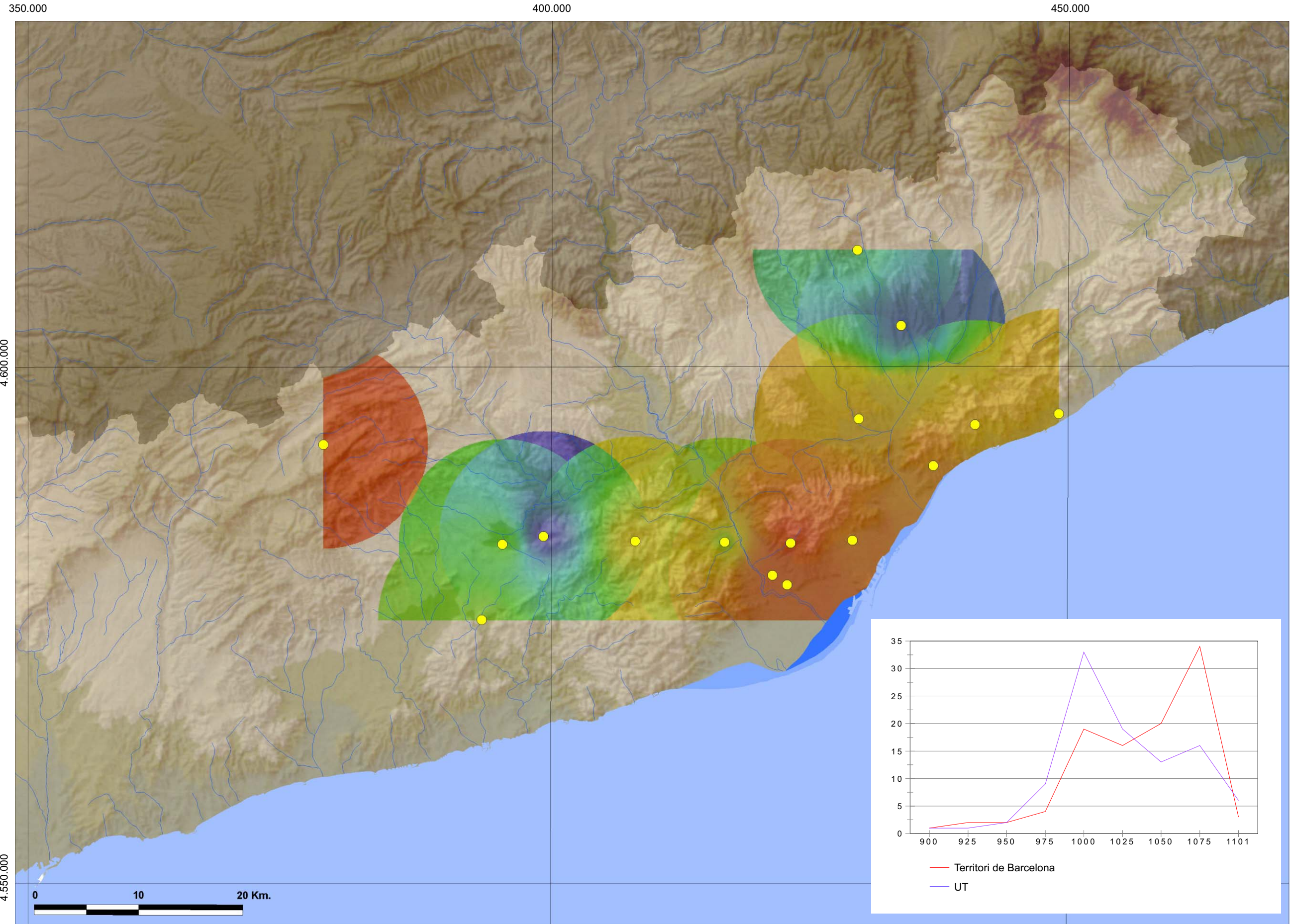

Mapa amb la representació interpolada segons la datació de la menció de pertinença d'un lloc al pagus de Barcelona.

La gràfica assenyalada la distribució cronològica del percentatge de de les mencions del pagus, juntament amb el percentatge d'UT identificades per a cada rang cronològic.

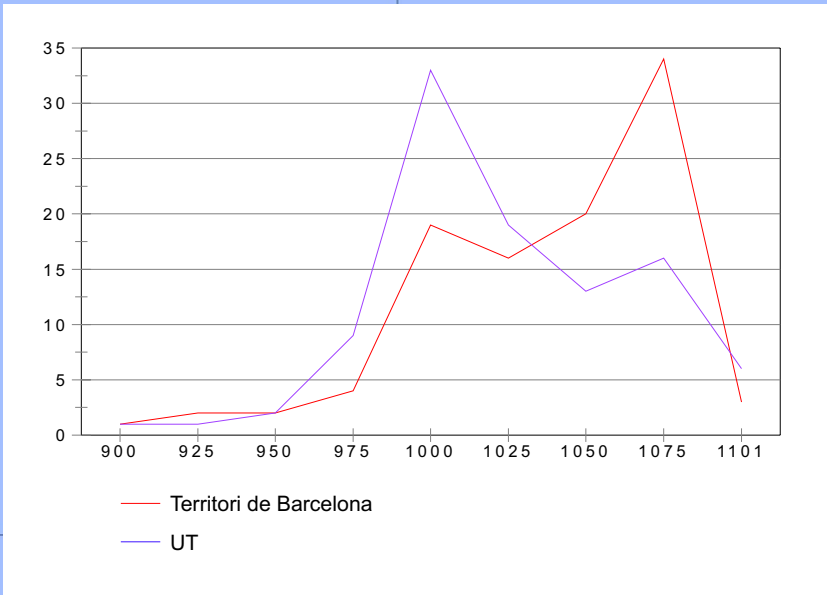

- Fins del segle IX
- Fins del segle X
- Fins del segle XI
- Fins del segle XII
- Fins del segle XIII

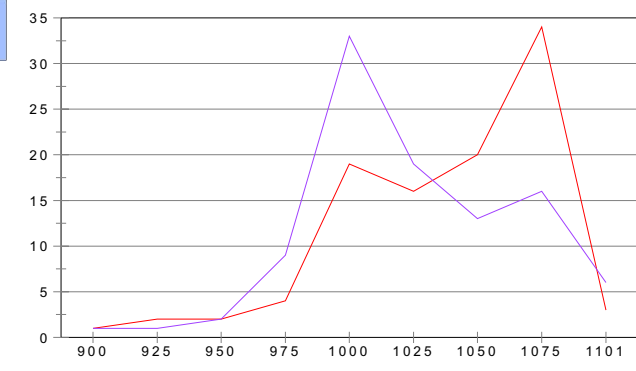
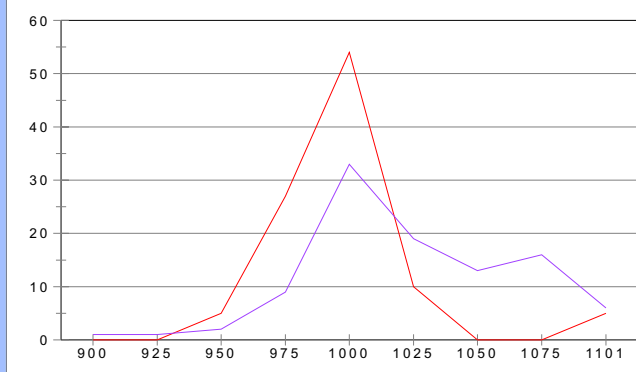
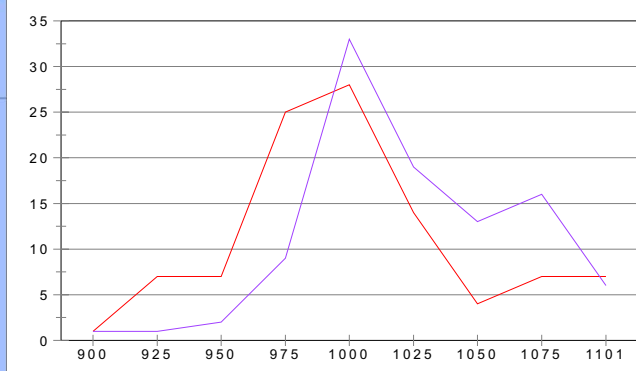
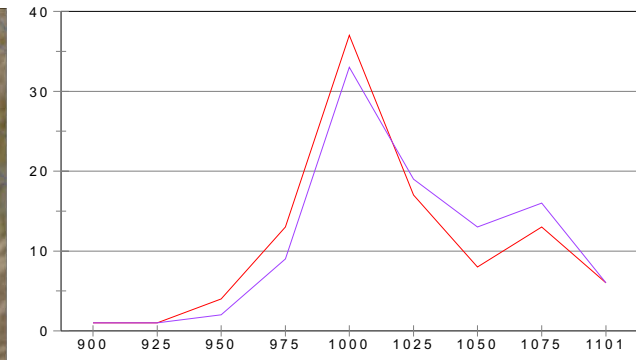
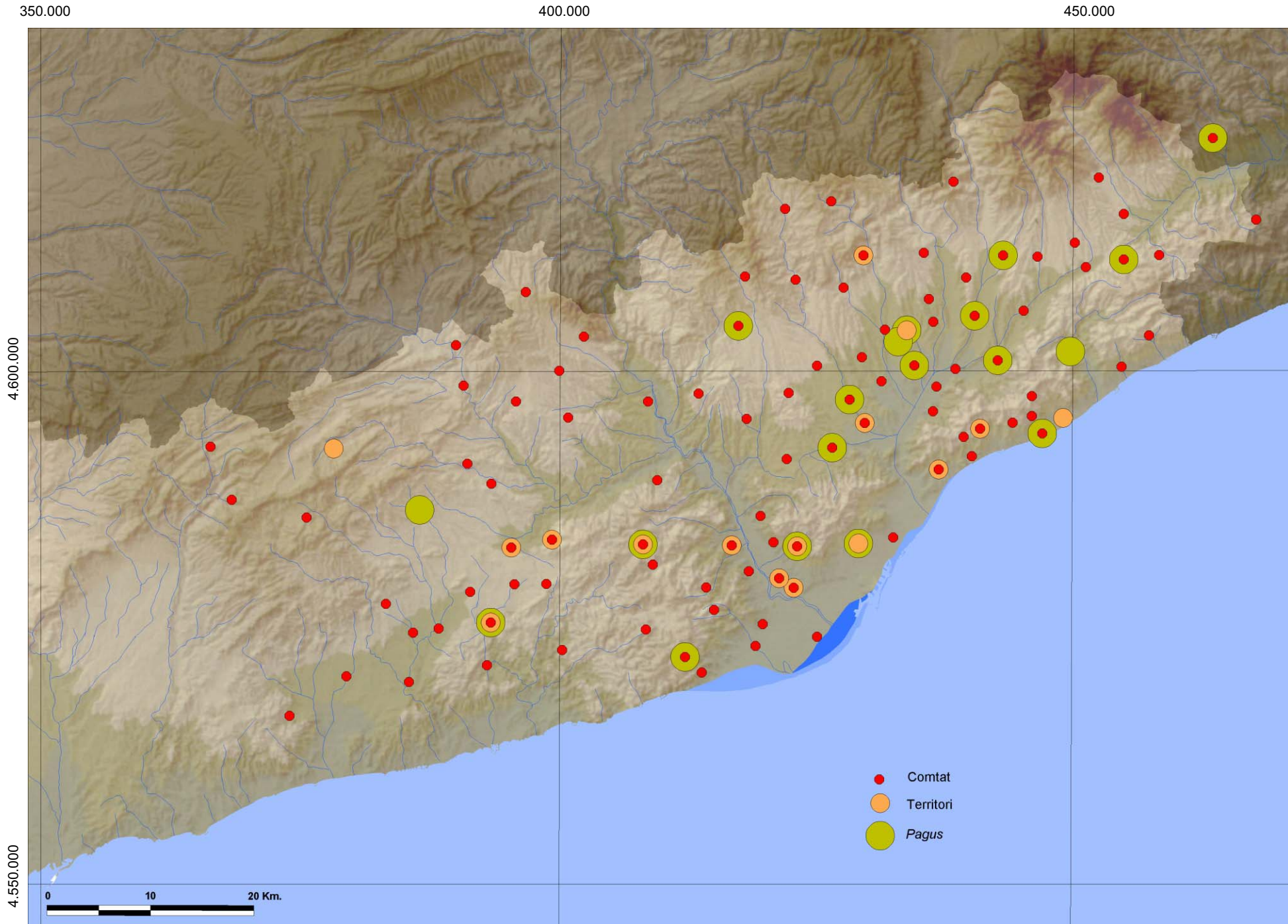

Mapa amb la representació interpolada segons la datació de la menció de pertinença d'un lloc al territori de Barcelona.

La gràfica assenyalada la distribució cronològica del percentatge de de les mencions del territori, juntament amb el percentatge d'UT identificades per a cada rang cronològic.

- Fins del segle IX
- Fins del segle X
- Fins del segle XI
- Fins del segle XII

— Percentage del total de mencions del Barcelona
 — Percentage de primeres mencions del comtat de Barcelona
 — Percentage de mencions del *pagus* de Barcelona
 — Percentage de mencions del territori de Barcelona
 — UT

Mapa amb la representació de la distribució geogràfica de les primeres mencions del comtat de Barcelona en relació a les del *pagus* i el territori de Barcelona.

Les gràfiques assenyalen la distribució cronològica del percentatge de les mencions del comtat (totals i primeres mencions), del *pagus* i del territori de Barcelona, comparades amb el percentatge d'UT identificades per a cada rang cronològic.

d'organització del procés d'ocupació del territori. Com hem apuntat abans, tot assenyala a una estratègia on la progressió s'inicia des de la zona de Cervelló i de forma lineal cap a l'oest, seguint la serra d'Ordal fins a l'extrem que se situaria a Castellet. Des d'aquesta línia elevada, la recuperació de la franja fins a la costa s'esdevindria amb certa immediatesa, mentre que l'avanç cap el nord, traspasant el riu Anoia i ocupant bona part de l'Alt Penedès, des de Gelida i Subirats, seria lleugerament posterior.

Taula 14

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de primeres mencions documentals del comtat de Barcelona, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	1	1%
900 - 925	7	7%
925 - 950	8	7%
950 - 975	27	25%
975 - 1000	30	28%
1000 - 1025	25	14%
1025 - 1050	4	4%
1050 - 1075	8	7%
1075 - 1101	7	7%
Total	117	

Fora del Pla de Barcelona, la distribució de les primeres mencions se situa de forma preferent per damunt de les valls fluvials, amb preferència per la situació a mitja alçada. És cert que aquest fet està influenciat per la documentació de les fortificacions, que per lògica estratègica cerquen emplaçaments elevats, però no podem deixar de costat el fet que juntament amb castells i esglésies documentem assentaments. Caldrà doncs retenir aquest fet, que tractarem més endavant en parlar de la distribució dels assentaments.

Les gràfiques de la figura 32 i les dues primeres de la 36, que ens mostren el percentatge de primeres i del total de mencions del comtat de Barcelona en relació a la disponibilitat de fonts documentals per a cada rang cronològic, evidencia i confirma la seqüència que ens proporciona l'anàlisi cartogràfica, a l'hora que assenyala la reducció de l'ús del terme al segon quart del segle XI, sense que en comporti pas, ni de lluny, la desaparició com a referent territorial.

La implantació dels termes castrals en el moment de la definició del comtat de Barcelona sembla clar que es duu a terme amb independència absoluta respecte de demarcacions territorials anteriors, que es fan difícils d'identificar encara,

malgrat que els estudis desenvolupats per Ramon Martí en aquest sentit posen de relleu les possibilitats d'aconseguir-ho (MARTÍ: 1993b), formulant la hipòtesi que recollim a la figura 33. Si les demarcacions territorials antigues no actuen com antecedència a l'hora de definir els territoris comtals i de la implantació d'una articulació territorial sobre la base dels termes castrals, sí que es manifesten de gran interès en la seva pervivència precisament fins aquest moment primerenc del comtat i, en conseqüència, com a significatives per a comprendre aspectes territorials dels moments anteriors. Una qüestió que fins ara ha merescut una atenció molt escassa.

El pagus de Barcelona

De les tres formes de referir-se al territori comtal, la que fa una aparició més tardana és la de *pagus*, a partir del primer quart del segle X, mentre les denominacions de territori i comtat conviuen des del primer moment.

Taula 15

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals del *pagus* de Barcelona, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	0	0%
925 - 950	2	5%
950 - 975	11	27%
975 - 1000	22	54%
1000 - 1025	4	10%
1025 - 1050	0	0%
1050 - 1075	0	0%
1075 - 1101	2	5%
Total	41	

La freqüència de la denominació s'inicia tímidament al primer quart del segle X, estenent-se amb força durant tota la segona meitat d'aquest segle, per a pràcticament desaparèixer a partir de 1025. Esporàdicament reapareixerà a finals del segle XI.

Si observem la seva presència en relació a la disponibilitat de documents (figures 34 i la tercera taula de la figura 36), observarem que mostra un comportament similar al del comtat de Barcelona, amb un cicle especialment coincident entre ambdues entre el 950 i el 1025.

La significació d'aquest mot no sembla pas presentar una rellevància especial en l'àmbit del comtat de Barcelona, ja que es mou paral·lelament en l'espai i en el

temps amb la de comtat. *Pagus*, segons Sabater (SABATER: 1997, pàg. 25), s'utilitza "com a indicatiu d'una regió homogènia, sovint a l'entorn d'un nucli rector". El terme també ha estat objecte d'estudi per part de Ramon Martí (MARTÍ: 1993a) en altres territoris de la Catalunya medieval.

El cert és que en la forma com el trobem nosaltres sembla comportar-se quasi com un sinònim de comtat, llevat dels casos que es refereixen a un àmbit territorial menys extens que el comtat, com *pago Uallense*, o *pago ciuitate Barchinona*.

Si que sembla clara una predilecció més manifesta per l'ús del mot a l'esquerra del Llobregat (quinze punts), que no pas a la dreta, on els esments són molt més escassos en nombre (quatre) i en amplitud cronològica (entre el 957 i el 983), coincidint amb el període de major freqüència d'ús (figura 36).

El territori de Barcelona

La forma com es distribueix en l'espai i en el temps el concepte de territori de Barcelona conté un doble valor.

Especialment en el període que va fins el 1000, la presència de l'expressió es fa comparable, com en el cas de *pagus*, a la de comtat. Clarament actua com a sinònim, tot i que amb una distribució territorial on no s'observa un predomini espacial d'una àrea sobre altres, com era el cas anterior.

A partir de 1025 l'expressió *territorio Barchinonense* es fa present amb una major intensitat, prenent una clara rellevància fins el 1075. Això, si observem la figura 35 i comparem les gràfiques de mencions de la figura 36 podria fer pensar en un clar predomini de l'expressió, en detriment de la de comtat, però l'anàlisi més detinguda posa de manifest el doble valor al qual al·ludim més amunt. Mentre per una banda s'utilitza amb un significat pràcticament equivalent al de comtat, simultàniament es pren com a identificador de l'espai que envolta la ciutat de Barcelona. De les 191 mencions que s'esmenten a la taula 16, 157 se situen a l'entorn de la ciutat i amb una distribució cronològica que determina el traç de la corba. És l'ús que identifica l'àrea de l'entorn de la ciutat el que pren un relleu destacat a partir de 1025 -1050 i situa l'ús màxim el 1075.

Taula 16

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals del territori de Barcelona, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	1	1%
900 - 925	4	2%
925 - 950	3	2%
950 - 975	7	4%
975 - 1000	36	19%
1000 - 1025	30	16%
1025 - 1050	39	20%
1050 - 1075	65	34%
1075 - 1101	6	3%
Total	191	

8.2. Les percepcions territorials de segon nivell

Dins l'espai que es defineix com a comtat de Barcelona es documenten des d'antic ja diverses percepcions d'àmbits territorials que el subdivideixen a un segon nivell.

Un d'aquest àmbits l'acabem de referir a l'apartat anterior en observar la duplicitat de la denominació *territori de Barcelona*, quan fa referència a l'entorn proper a la ciutat i que correspon, de forma aproximada, amb el que ara entenem com a Pla de Barcelona. Però a banda d'aquest, ens cal fer referència i estudiar tres àmbits que es fan presents a la documentació des del segle X: el Maresme, el Penedès i el Vallès.

La documentació fa palesa la clara percepció d'aquests territoris i la distribució geogràfica de les denominacions contingudes a la documentació ho referma en la seva coherència (figures 37, 38 i 39).

Les gràfiques que complementen les figures 37 a 39, juntament amb la informació de les taules 17 a 19 donen constància de la distribució cronològica d'aquestes denominacions i la forma com es van implantant.

Taula 17

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals del Maresme, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	0	0%
925 - 950	1	2%
950 - 975	14	34%
975 - 1000	19	46%
1000 - 1025	2	5%
1025 - 1050	1	2%
1050 - 1075	3	7%
1075 - 1101	1	2%
Total	41	

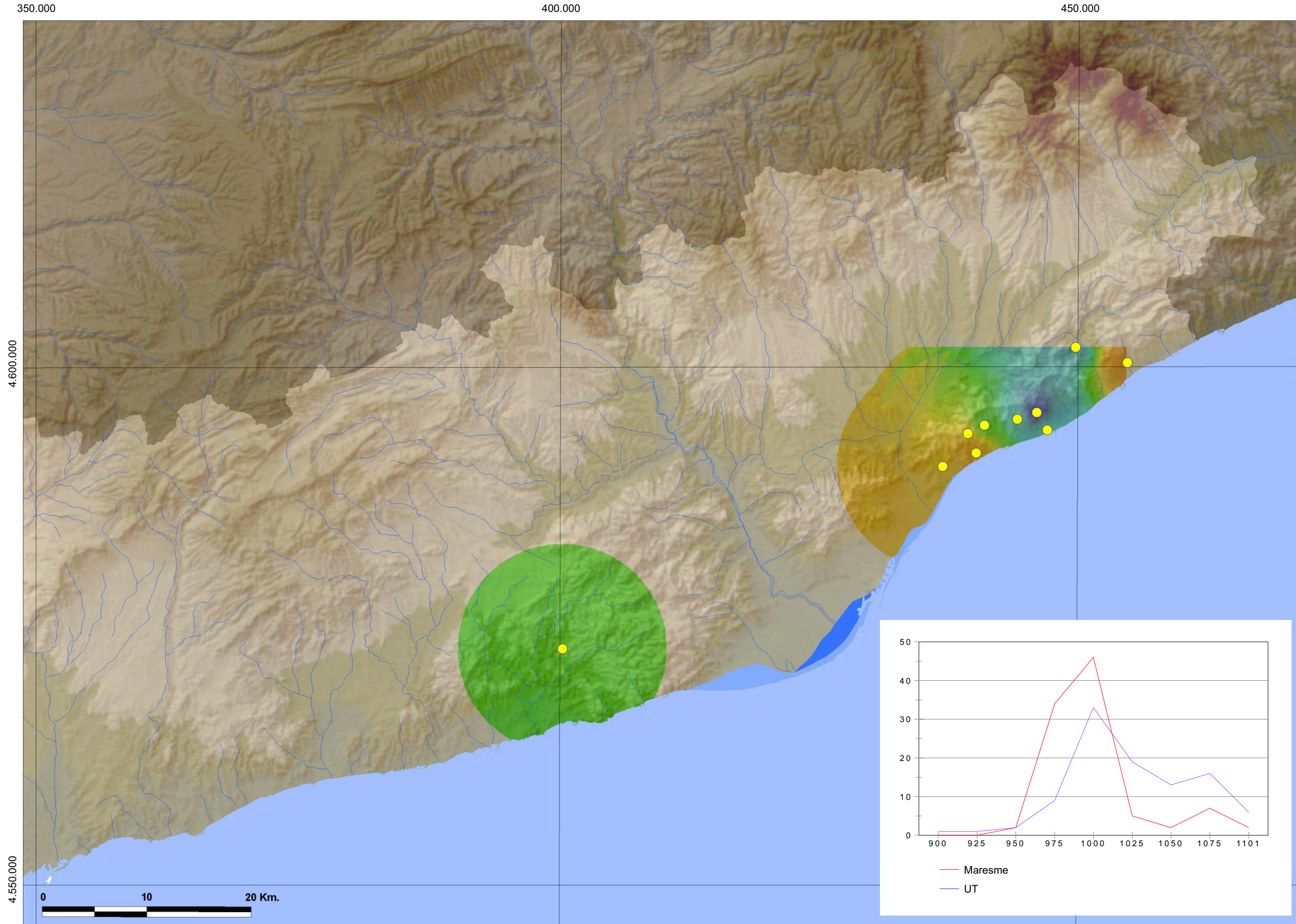
La percepció del territori és clara i perfectament coherent al llarg de tot el període, tal i com evidencia el mapa de la figura 37. Solament un punt apareix fora d'aquest àmbit clarament delimitat i correspon, correctament, al que es denominava *terminos de ipsa Maritima*, a l'actual terme d'Olivella, i que és l'espai de la façana marítima del Penedès.

La freqüència de les mencions és perfectament coherent amb la disponibilitat de fonts documentals i mostra una permanència estable de l'ús com a referència espacial.

Taula 18

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals del Penedès, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	1	6%
925 - 950	0	0%
950 - 975	2	13%
975 - 1000	2	13%
1000 - 1025	1	6%
1025 - 1050	1	6%
1050 - 1075	6	38%
1075 - 1101	3	19%
Total	16	

Mapa amb la representació interpolada segons la datació de la menció de pertinença d'un lloc al Maresme

La gràfica assenjala la distribució cronològica del percentatge de les mencions del Maresme, juntament amb el percentatge d'UT identificades per a cada rang cronològic.

- Finals del segle IX
-
-
-
-
- Finals del segle XI

El significat de Maresme és de per sí prou explícit, i l'excepció penedesenca, el referma: s'utilitza per referir-se a l'àrea que constitueix la franja costanera a l'est de Barcelona i la façana marítima del Vallès. En aquest mateix sentit es fa ús, tot i que de manera molt puntual, en el cas del Penedès. És un topònim de significat clarament orogràfic.

El cas del Penedès es presenta més problemàtic. D'entrada pel que fa al significat del mot. Per a Joan Corominas "...el Penedès és la comarca dels *Penedos*: els castells roquers." (COROMINAS: 1989-1997, VI, pàg. 192).

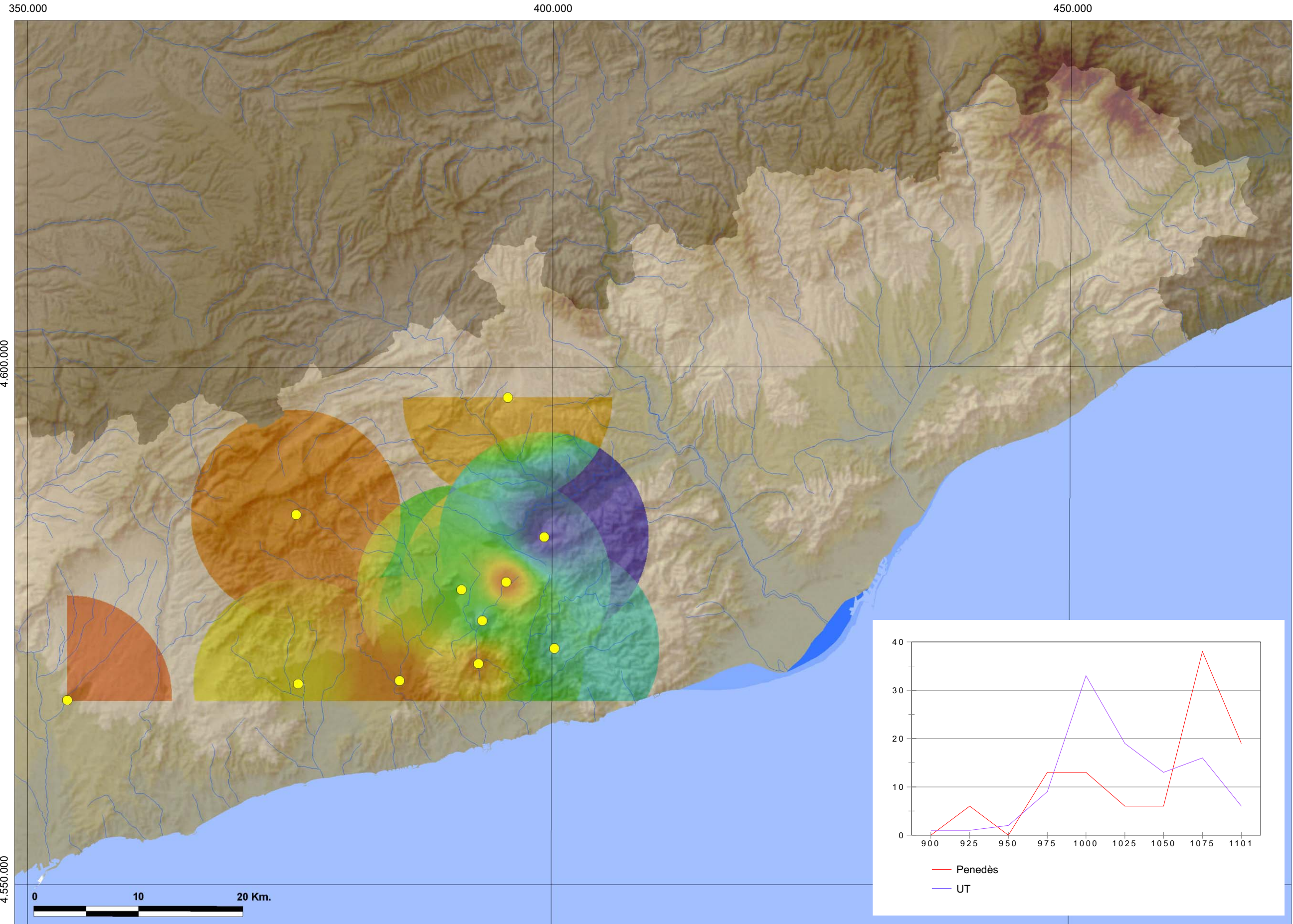
L'acceptació d'aquesta etimologia es fa una mica difícil o, quan menys, resulta problemàtica. El 917, en un document del Cartulari de Sant Cugat del Vallès (CSC, doc. 9), s'esmenta el castell de Subirats i se'l situa "*prope territorio Penetense*". És a dir, que en un moment molt primerenc, quan encara la xarxa castral que coneixem al territori encara no sembla pas que hagi d'estar consolidada, Subirats no s'inclou al Penedès i, en canvi, hi limita o hi està molt proper. Per tant, si acceptem l'etimologia donada per Corominas, caldrà preguntar-se quins són els castells roquers als quals fa referència el topònim. Una cosa és certa, a partir del 925, el topònim es fa present amb regularitat, amb una freqüència que es correspon a la disponibilitat de fons documentals generals i que es fa més intensa a partir de mitjans del segle XI, en correspondència amb el procés d'expansió del comtat cap a les terres de Tarragona (veieu mapa i gràfic de la figura 38 i taula 18).

Taula 19

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals del Vallès, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	1	1%
925 - 950	10	11%
950 - 975	13	15%
975 - 1000	24	27%
1000 - 1025	19	22%
1025 - 1050	3	3%
1050 - 1075	9	10%
1075 - 1101	9	10%
Total	88	

La darrera d'aquestes percepcions territorials de segon nivell és la del Vallès, amb un sentit etimològic clarament referit a l'orografia. Identificat també des de la documentació més primerenca, la seva freqüència i permanència indiquen tant la

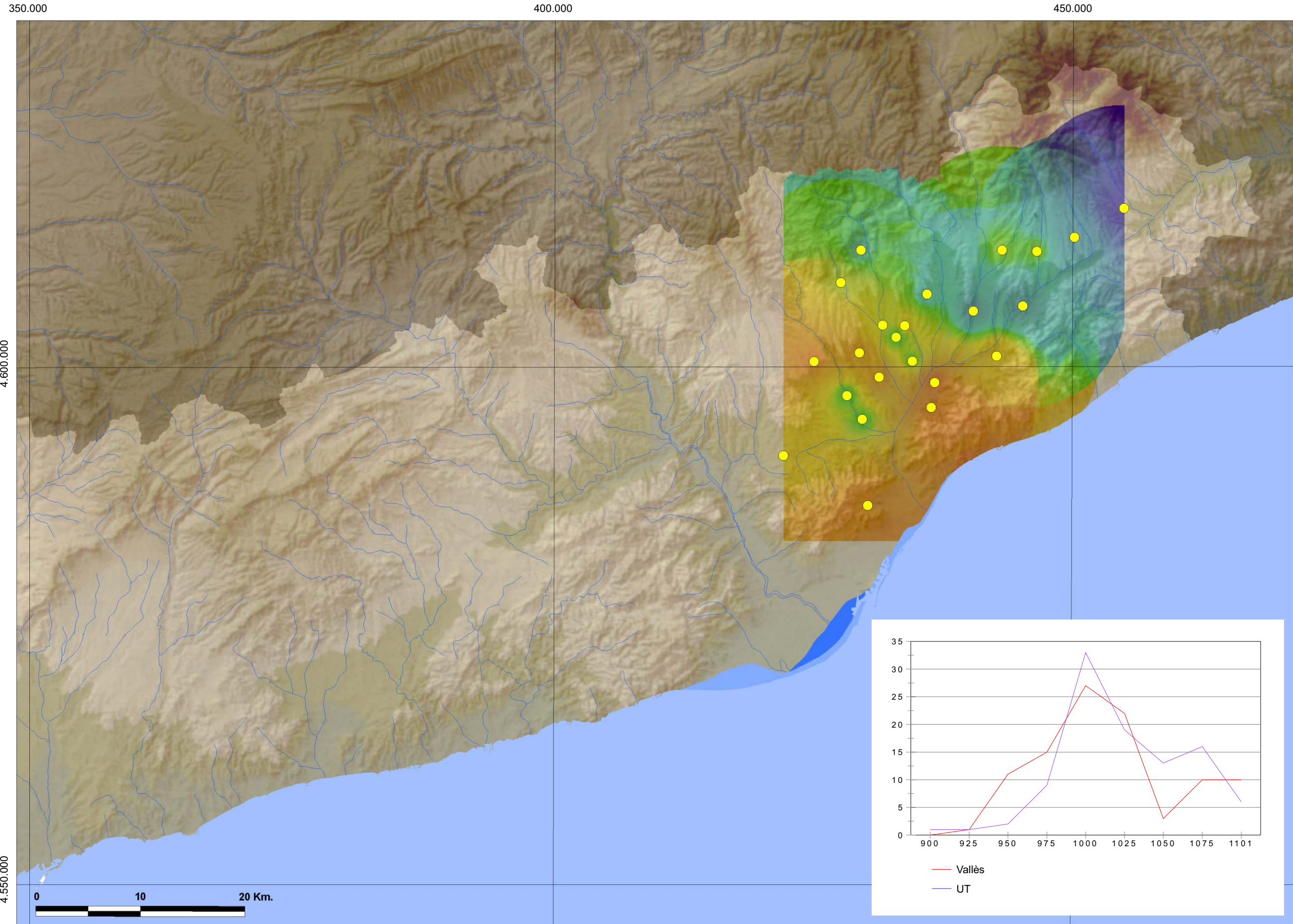

Mapa amb la representació interpolada segons la datació de la menció de pertinença d'un lloc al Penedès.

La gràfica assenjala la distribució cronològica del percentatge de les mencions del Penedès, juntament amb el percentatge d'UT identificades per a cada rang cronològic.

- Finals del segle IX
-
-
-
-
- Finals del segle XI

Mapa amb la representació interpolada segons la datació de la menció de pertinença d'un lloc al Vallès.

La gràfica assenjala la distribució cronològica del percentatge de les mencions del Vallès, juntament amb el percentatge d'UT identificades per a cada rang cronològic.

- Finals del segle IX
-
-
-
-
- Finals del segle XI

continuïtat de la percepció en el temps, com la claredat de la seva delimitació territorial (veieu el mapa i el gràfic de la figura 39 i la taula 19). Les oscil·lacions es corresponen perfectament amb la disponibilitat de fonts documentals.

El comtat es dibuixa des del primer moment perfectament delimitat en els seus límits amb el de Girona i quan apareix alguna indefinició, com en el cas de Breda que se situa al comtat de Barcelona, correspon a un document ja de 1086 (CSC, doc. 727). Pel que fa al límit amb Osona-Manresa, igualment des del primer moment es defineix una delimitació clara.

La delimitació vers l'oest serà la que oferirà, a través de les terres del Penedès, un procés d'expansió que no arribarà mai a confegir una delimitació en la forma dels altres dos casos esmentats. La progressió dels territoris dibuixarà ja un límit final quan el concepte de comtat, en la forma que ens arriba a primers del segle XII, pràcticament ja ha perdut el seu significat i raó de ser originals.

Internament aquest territori apareix clarament estructurat des de les primeres mencions, on hi identifiquem el territori de Barcelona com a àrea de la ciutat; el Maresme, com a franja costanera vers l'est; el Vallès com a zona interior i, finalment, el Penedès, com l'àrea d'expansió, i amb una delimitació que es configura amb posterioritat, ja que de primer moment l'expansió no sembla que es faci entesa des del Penedès, sinó cap al Penedès, com ho mostra el document de l'any 917 que hem esmentat pel cas de Subirats. És a dir, que inicialment el territori a la dreta del Llobregat s'identifica com a Penedès més enllà de la inflexió del curs de l'Anoia cap al nord-oest, però no abans.

8.3. Les territorialitats administratives

El castell termenat

El castell jugarà un paper clau en el procés d'ocupació del territori del comtat de Barcelona, que estudiarem més endavant en detall. Ens interessa ara parlar del terme del castell com a demarcació administrativa mitjançant la qual s'articula el territori comtal.

Les taules 20 i 21 ens mostren la cronologia de les mencions de castells i de mencions del terme dels castells, a partir de la documentació que utilitzem. D'aquesta es deriva el contingut de la taula 22, on es recullen les primeres mencions explícites dels termes de cada castell, amb indicació de la cronologia de la menció del castell i de la del terme.

Des del primer moment el mot *castrum* remet a una construcció, el castell, però també a un àmbit territorial que li és adjudicat (BONNASSIE: 1979, pàg. 152). És

així com pren el seu significat de demarcació administrativa que organitza el territori per sota de l'àmbit comtal. Mentre Penedès, Vallès o Maresme tenen un significat d'identificació territorial genèrica, la referència al terme del castell remet a una organització administrativa del territori, el castell termenat, que de fet esdevindrà la demarcació administrativa bàsica durant els segles següents.

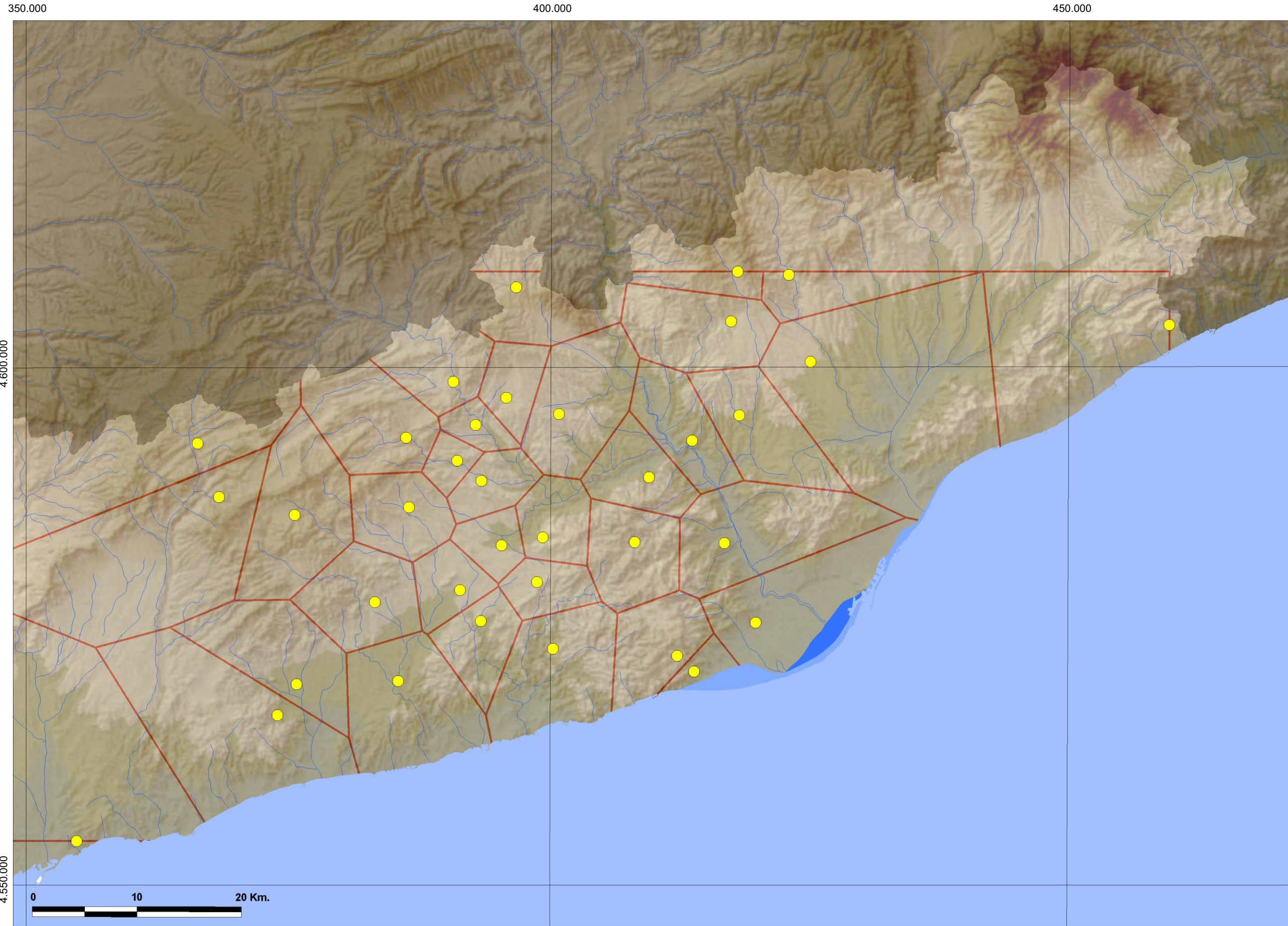
La distribució cronològica de la menció dels termes castrals és lleugerament posterior, en molts casos, al primer esment del castell, però això no sembla especialment significatiu. El concepte de castell termenat sembla ben definit i afermat des del primer moment. La distribució cronològica presenta una clara correspondència amb el procés d'ocupació del territori comtal: hi ha una primera punta que se situa entre els anys 950 i el 1000, i posteriorment una segona entre el 1050 i el 1075.

Taula 20

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de primeres mencions documentals de castells, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	3	2%
900 - 925	7	6%
925 - 950	8	7%
950 - 975	15	12%
975 - 1000	22	18%
1000 - 1025	26	21%
1025 - 1050	16	13%
1050 - 1075	18	15%
1075 - 1101	5	4%
Total	120	

Per contra, la taula 22 i el mapa de la figura 40 plantegen algunes qüestions que cal analitzar en referència a la distribució territorial dels esments dels termes dels castells. La majoria se situen al marge dret del Llobregat, al Penedès, mentre que la presència al marge esquerra és escassa (solament 7) i situats tots al Vallès Occidental; solament el cas de Sant Vicenç de Montalt surt d'aquesta norma. Aquest fet ens apunta una qüestió, sobre la que caldrà tornar més endavant, i que porta a pensar en el territori del Penedès com aquell on s'implanten noves fórmules que després, en una fase més tardana, s'aplicaran a la generalitat del territori comtal.

Mapa amb la distribució de les primeres mencions de termes castrals fins a finals del segle XI.

Els polígons representen la territorialitat teòrica per a cada punt, que és desvirtuada als extrems per l'escassetat de mencions més enllà del Vallès Occidental i per la progressió del comtat vers l'oest.

Taula 21

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals de termes castrals, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	2	1%
925 - 950	5	3%
950 - 975	25	15%
975 - 1000	34	21%
1000 - 1025	11	7%
1025 - 1050	21	13%
1050 - 1075	59	36%
1075 - 1101	7	4%
Total	164	

La distribució dels punts al mapa de la figura 40, a l'entorn dels quals s'han traçat els polígons teòrics de la territorialitat que els correspondria, reforça aquesta percepció del territori del Penedès com aquell on el model es mostra en la seva aplicació més sistemàtica. L'extrem est presenta una estructura desvirtuada per l'escassetat de les mencions més enllà del Vallès Occidental, mentre que a l'extrem oposat el procés d'avanç provoca una distorsió similar de la representació, tot i que amb un significat ben diferent.

No sembla pas que aquesta diferenciació territorial respongui a una característica de les fonts documentals utilitzades ja que, tal i com hem vist, la seva distribució territorial i cronològica es pot considerar prou representativa. Les mencions detectades a la documentació (164 en total) apareixen en les diverses fonts. Res indica que en unes es tendeixi a fer esment dels termes castrals i en d'altres no, ni tampoc que aquest fenomen pugués tenir cap variabilitat cronològica. Els diversos termes apareixen esmentats de manera regular en la totalitat de la mostra documental.

Podríem pensar que el fet que no es mencioni el terme castral no és significatiu, i que la simple presència del castell ja implica la definició d'un terme que li correspon. Tot i acceptant aquesta lectura, prou versemblant, el fet és que el procés de menció de les fortificacions a la dreta del Llobregat fa palesa una seqüència similar. Si bé és cert que els castells primerencs apareixen justament a l'esquerra del Llobregat però molt propers, les mencions posteriors seran de forma generalitzada a castells situats vers el Penedès i no serà fins a l'entorn de l'any 1000 que es generalitzaran a tot el territori.

Per aquestes raons, sembla que caldrà acceptar que la distribució territorial i la

seqüència que hem exposat respon a una planificació diferencial de l'ocupació del territori, segurament influenciada per la singularitat del territori penedesenc en constituir la façana expansiva del comtat.

Taula 22

Taula indicant els diferents termes castrals esmentats a la documentació fins a finals del segle XI. La primera columna indica la data de la primera menció del castell i la segona la data de menció del terme castral.

Menció	Data	Menció del terme	Castell
904	921	terminio de castro Cervilione	Cervelló
922	922	terminio de castrum Auignione	Avinyó
801	937	terminio de castrum Terracia	Terrassa
939	947	terminio de castrum Castelar	Castellar del Vallès
911	950	terminio de casttum Olerdo[la	Olèrdola
957	970	terminio de castro Rodanas que vocant Eraproniano	Eramprunyà
963	971	terminio de castrum Maschizeufa	Masquefa
956	977	terminio de Kastrum Vide	Lavit
938	983	terminio de castro Fonte Rubea	Font-rubí
917	986	terminio kastrum Subirads	Subirats
976	990	terminum castris Sancti Stephani	Sant Esteve de Castellet
992	992	terminis castrum Olivella	Olivella
994	994	terminio de castrum Río Rubio	Rubí
990	999	terminio kastro Kerol	Querol
951	1001	terminio de Castrum Vetulo	Castellvell de la Marca
977	1011	terminio Kastrum Midiona	Mediona
980	1013	termine de castro Capra	Cabra
1016	1016	terminio de castro de Monte Alto	Montalt
955	1020	terminio Kastrum Fontaneto	Fontanet [Piera]
960	1030	terminio de kastro Sancta Perpetua	Santa Perpètua
963	1043	terminio de Castro Vetulo	Castellvell de Rosanes
1045	1045	termine castrum s. Oliva	Santa Oliva
1040	1046	terminio de castrum Albinana	Albinyana
1049	1049	castrum de Arraona cum suis terminis	Arraona
1048	1055	termine de castrum Benevivere	Benviure
978	1055	terminis chastrum Clarmonti	Claramunt
945	1055	terminio de castrum Gellida	Gelida
1060	1060	terminio de castro Altafolia	Altafulla
1060	1060	terminio de prescripto castro Tamarit	Tamarit
1055	1062	terminio castris Chaprarie	Cabrera
998	1062	terminis castris Apierole	Pierola
1066	1066	terminio de Castello de Fodex	Foix
990	1066	terminio de kastro Montis Acutii	Montagut
1020	1066	terminio chastris quod dicitur Pax	Pacs
1066	1066	in termine et in aiacentia de chastrum que vocitant Pontons	Pontons
1067	1067	terminio de castro de Vila de Mager	Vilademàger
992	1071	termine kastrum Qorbaria	Corbera
1013	1073	terminum de castrum Monte Claro	Montclar

Tot sembla assenyalar que el castell termenat respon inicialment a la fórmula escollida com a demarcació administrativa per sota del comtat als nous territoris que s'incorporen i que després, ja posteriorment, aquesta fórmula es farà extensiva a la totalitat del territori comtal²³. Però això obliga a plantejar-se la

23

Cal assenyalar aquí l'observació de Manuel Riu en relació a una "castellització" dels comtats empena de sud cap a nord (RIU: 1989, pàg. 376).

qüestió de quina era, doncs, la demarcació emprada als territoris on no documentem els castells termenats abans del segle XI. O be no ni havia cap?

Els palaus

El mot palau té una presència abundant a la toponímia catalana i també en la mostra documental amb la qual hem treballat; hi hem registrat un total de 117 esments, tot i que no sempre tenen el mateix significat. Alguns, que després exclourem de l'anàlisi, identifiquen clarament instal·lacions palatines comtals, tal i com es pot veure a la taula 24, on els hem remarcat en color verd.

Taula 23

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals de palaus, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	5	4%
925 - 950	7	6%
950 - 975	11	9%
975 - 1000	49	42%
1000 - 1025	21	18%
1025 - 1050	8	7%
1050 - 1075	12	10%
1075 - 1101	4	3%
Total	117	

Si apliquéssim a aquestes dades l'anàlisi seguida en el cas dels termes castrals, caldria concloure que el fenomen dels palaus es desenvolupa de manera paral·lela i amb una cronologia similar, on el punt àlgid se situa entre el 975 i el 1000, amb un total de 49 mencions, i es mantindrà encara amb intensitat durant els 25 anys següents. Hi ha dos factors, però, que invaliden aquesta lectura simple: el propi mot **palau** i la distribució espacial.

Pierre Bonnassie en plantejar-se la qüestió de l'origen i de l'entitat del domini fiscal que es detecta a mans dels comtes catalans cap a l'any 1000, posava èmfasi en la informació que es podia extreure de l'anàlisi a l'entorn del mot *palatium* que apareix en la documentació i àmpliament en la toponímia. Per aquesta autor *palatium* designa "... un antic edifici públic, i també un antic centre d'explotació de domini públic. Antic, és cert, però de quina època? El mot fixat a la toponímia ja no evoca res per als contemporanis, ni tan sols vestigis: i això que una construcció carolíngia hauria deixat certament records; d'altra banda, el terme es troba en una comarca com el Penedès, on la dominació franca fou totalment efímera. Cal,

doncs, cercar més lluny i veure en els fiscs catalans una supervivència de l'antic domini públic Baix Imperial Romà, curiosament conservat per l'administració del regne de Toledo. O potser troba, per un costat, el seu origen en les confiscacions dutes a terme pels conqueridors visigots, les terciones, que aquí, com a Septimània, sembla que foren àmpliament practicades."(BONNASSIE: 1979, pàgs. 131-133).

Més recentment, Ramon Martí ha plantejat de forma concisa però clara, l'equiparació dels *palatium* que documentem a la Catalunya Vella, amb les *munya* de la Catalunya Nova. Per Martí, "*Els primers palatia s'estableixen sobre la xarxa viària i portuària que segueixen les tropes durant la conquesta, ramificant-se al ritme que es consolida l'ocupació dels diversos territoris: es crea, així, una primera xarxa de punts d'aprovisionament vinculada als exercits en moviment i als agents de l'emir, (...)la distribució de palaus i almúnies s'identifica amb la xarxa viària o amb la disposició de les torres de defensa i correspon a l'organització bàsica de l'estat emiral durant el segle VIII.*" (MARTÍ: 1999, pàgs. 63-70). Aquesta línia interpretativa ha estat posteriorment desenvolupada i aplicada al cas del terme de Terrassa, refermant la interpretació de Ramon Martí pel que fa al possible origen, cronologia i significat del mot (SOLER; RUÍZ: 19 , pàgs. 38-51).

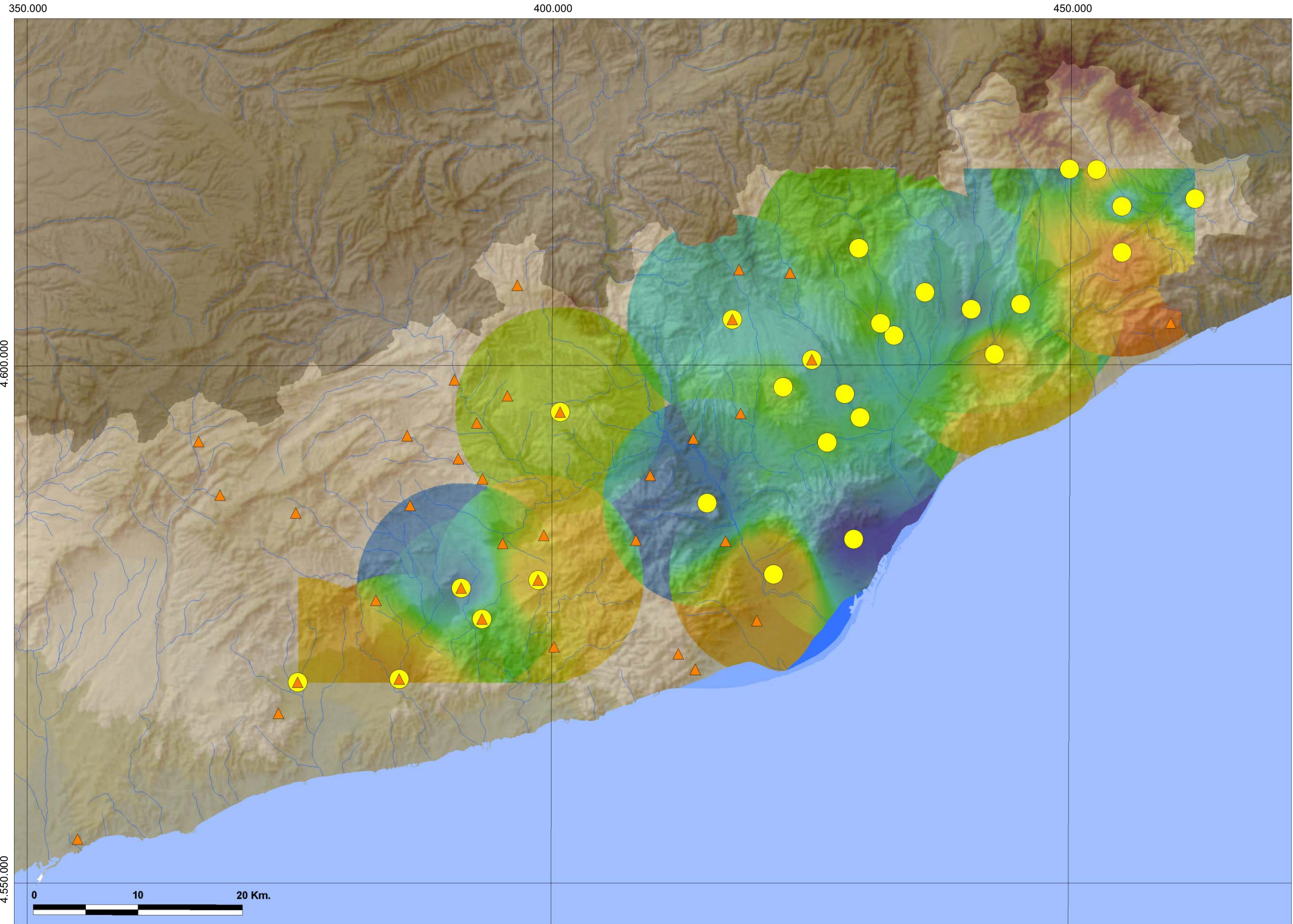
El mapa de la figura 41 ens visualitza la distribució de les mencions de termes castrals conjuntament amb la de mencions del topònim **palau** i la interpolació de les dates de menció. Clarament crida l'atenció l'escassa superposició d'ambdues denominacions i la distribució diferenciada en benefici del territori del Vallès.

La taula 24 resumeix les mencions tal i com apareixen registrades en la documentació estudiada. Com hem dit més amunt, dues corresponen clarament a instal·lacions palatines comtals que no tenen cap relació amb el concepte tal i com l'estem analitzant aquí, i apareixen ressaltades en color verd. Entre la resta de mencions ens cal assenyalar però algunes diferenciacions. Mentre uns documents es refereixen de manera concreta a un lloc (*locum Palazo Auzide, villa Palaziolo*), o fan esment d'un topònim relacionat (*rio de Palacio de Aries*), altres acompanyen el mot palau amb el de terme (*terminio Palatio Auzido*).

Aquest darrer aspecte potser no ha merescut fins ara l'atenció que calia. És força probable, per no dir del tot cert, que en les dates en que es fa ús del mot palau en la documentació que hem utilitzat, tal i com diu Pierre Bonnassie, aquest no evoqui ja res pels contemporanis. Però en canvi, l'associació amb el concepte de **terme** si que sembla que manté la memòria d'una demarcació territorial que ha perviscut en la memòria i possiblement en l'ús.

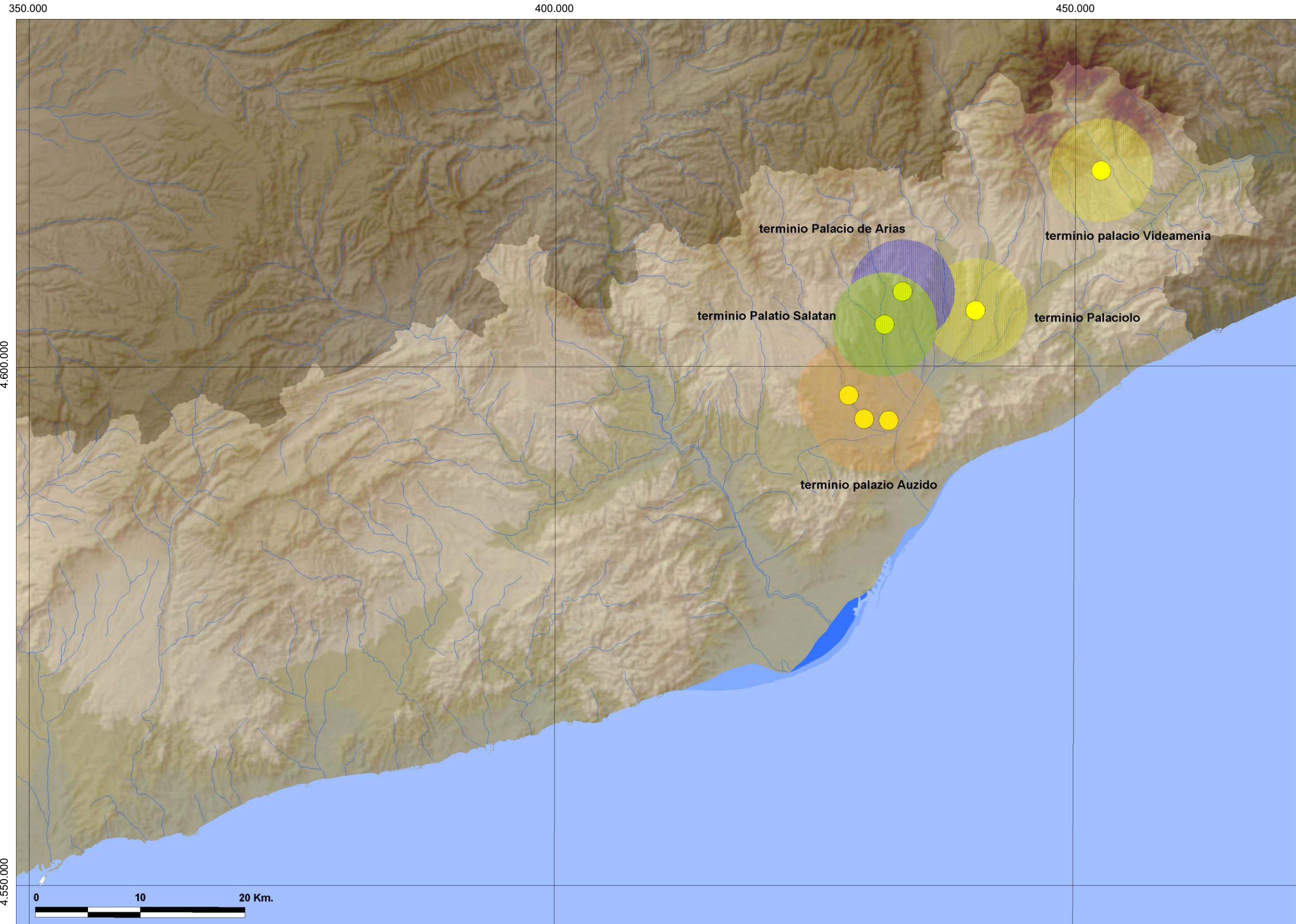
Si el mapa de la figura 41 posa de relleu ben clarament la diferenciació espacial entre les mencions de termes castrals i la del topònim palau, la figura 42 deixa ben clara la separació entre les zones on s'esmenta el terme castral i aquelles on

Mapa amb la distribució del topònim palau juntament amb la representació interpolada segons la datació de la menció del topònim, combinada amb la de la distribució de les referències documentals a castells terminats.

- Topònim *palau*
- Referència a terme de castell
- Finals del segle IX
-
-
-
-
- Finals del segle XI

Mapa amb la distribució dels cinc termes de palau identificats a la documentació.

El cercle que els envolta atribueix un radi de cinc quilòmetres a cada un.

Pel cas del *palazio Auzido* s'han representat tres punts on consten referències al seu terme.

● Mencions de terme de palau

s'esmenta el terme del palau. Talment es pot pensar que mentre al territori del Penedès la demarcació territorial que s'implanta és la que es vincula al *castrum*, en el cas del Vallès, la demarcació que s'utilitza durant un període llarg de temps serà la que havia estat definida anteriorment associada al palau. A la taula 24 assenyalarem amb vermell les referències documentals als termes dels palaus.

Taula 24

Taula amb les mencions documentals de palaus que apareixen en la documentació utilitzada.

Municipi	Atributs	Data	Menció
Avinyonet del Penedès	topònim, afrontació, culte	1045	Sancti Petri Palacio Morenta
Barberà del Vallès	delimitació territorial, topònim	983	Palatio Auzido
	àmbit territorial, topònim	983	terminio Palatio Auzido
Barcelona	àmbit territorial, topònim	988	locum Palazo Auzide
	construcció, mur, assentament, casa, afrontació palau, àmbit territorial, topònim	924	cortina de ipso palatio commitale
		924	palatio commitale
	topònim, àmbit territorial	966	Pallaiano
Caldes de Montbui	àmbit territorial, topònim	989	Palatiodarias
	àmbit territorial, topònim	994	palatio de Talathan
	àmbit territorial, topònim, afrontació	999	Palatiolo de Aries
	àmbit territorial, topònim	1052	locum que dicunt Paladellos
Castellet i la Gornal	àmbit territorial, topònim	1065	ad ipso Palacio
Cerdanyola del Vallès	àmbit territorial, topònim	975	Palaciolo
	palau, topònim, afrontació	975	Palacio
Cervelló	àmbit territorial, topònim	1059	Palacio Audito
	culte, topònim, església, advocació	966	Sancta Eulalia de Palaiano
Granollers	àmbit territorial, topònim	924	terminio de Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	927	terminio de Palaciolo
	àmbit territorial, vila, topònim	932	villa Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	936	terminio de Palaciolo
	àmbit territorial, vila, topònim	941	villa Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	943	terminio de Palaciolo
Granollers	àmbit territorial, topònim	944	terminio Palaciolo
	àmbit territorial, vila, topònim	947	villa Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	950	Villa Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	955	Palatio Salatan
	àmbit territorial, topònim	956	terminio de Palazolo
	àmbit territorial, topònim	964	terminio de Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	964	terminio de Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	979	villa Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	995	locum Palaciolo
	àmbit territorial, topònim, vila	1000	villa Palaciolo
	àmbit territorial, topònim, vila	1003	villa Palazolo
	àmbit territorial, topònim	1003	Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	1010	Palatiolo
	àmbit territorial, topònim	1010	Palaciolo
	àmbit territorial, topònim	1036	terminio Palaciolo
àmbit territorial, topònim	1036	terminio Palaciolo	
La Roca del Vallès	topònim, afrontació	1000	serra de Palaciolo
Lliçà d'Amunt	àmbit territorial, topònim	959	terminio Palazdarias
	àmbit territorial, topònim, afrontació	991	rio de Palacio de Aries
	àmbit territorial, topònim	991	Palacio de Aries
	àmbit territorial, topònim	1020	terminio Palacio de Aries
Masquefa	xarxa viària, camí, estrada, topònim	1008	strada de Palacio Siccho
	àmbit territorial, topònim	1008	Palacio Siccho
	àmbit territorial, topònim, culte	1038	Sancta Maria de Palacio
Montcada i Reixac	àmbit territorial, topònim, afrontació	988	Palatio Auzito

Municipi	Atributs	Data	Menció130
Olèrdola	àmbit territorial, topònim	988	terminio de Palatio Avozid
	àmbit territorial, topònim	995	Palatio Auzid
	àmbit territorial, topònim	951	Palaciolo
	topònim, afrontació	996	Palacio Moronta
	topònim, afrontació	996	Palacio [Moranta]
Palau de Plegamans	àmbit territorial, topònim	1036	confinio de Sancti Petri Palacio Moronta
	àmbit territorial, topònim	1053	locum Palazol
	àmbit territorial, topònim	990	terminio de Paladdaries
	àmbit territorial, topònim	997	terminio Palatio Salatan
	àmbit territorial, topònim	1011	termine de Palacio
Ripollet	delimitació territorial, topònim, assentament	1017	Palacio
	àmbit territorial, topònim	1065	termine Palacio Salatani
	àmbit territorial, topònim	973	Palatio Auzido
	àmbit territorial, topònim	982	terminio Palacio Avuzido
	àmbit territorial, topònim	983	terminio Palacio Avuzid
	àmbit territorial, topònim	983	Palatio Avuzid
	àmbit territorial, topònim	983	terminio de Palatio Auzito
	àmbit territorial, topònim	983	terminio Palatio Auzido
	àmbit territorial, topònim	984	terminio Palatio Auzido
	àmbit territorial, topònim	985	Palacio Auzido
	àmbit territorial, topònim	986	iuxta Palatio Auzid
	àmbit territorial, topònim	986	Palacio Avuzido
	àmbit territorial, topònim	987	Palatio Auzito
	àmbit territorial, topònim	987	terminio Palacii Auzidi
	àmbit territorial, topònim	988	terminio de Palatio Avozid
	àmbit territorial, topònim	988	terminio de Palacio Auzido
	Ripollet	àmbit territorial, topònim	989
àmbit territorial, topònim		989	terminio Palatio Auzid
àmbit territorial, topònim		991	terminio de Palatio Auzido
àmbit territorial, topònim		991	terminio Palatio Avozido
àmbit territorial, topònim		992	Palacio Auzido
àmbit territorial, topònim		992	terminio Palaz Auzido
àmbit territorial, topònim		997	Palaz Avuzid
àmbit territorial, topònim		997	Palacio Avuzid
àmbit territorial, topònim		998	terminio de Palatio Abzido
àmbit territorial, topònim		998	iuxta locum et confinium de Palatio Auzid
àmbit territorial, topònim		998	terminio Palazio Auzido
àmbit territorial, topònim		1001	Palacio Avuzid
àmbit territorial, topònim		1002	terminio Palatio-Audio
àmbit territorial, topònim		1002	Palaz-Avozido
àmbit territorial, topònim		1004	Palacio Avuzid
àmbit territorial, topònim		1004	terminio de Palatio Avuzid
àmbit territorial, topònim		1017	terminio Palatio Avuzido
àmbit territorial, topònim	1044	Palatio Auzido	
àmbit territorial, topònim, palau	1044	prope Palatio Auzido	
àmbit territorial, topònim	1052	termine de Palatio Audio	
àmbit territorial, topònim	1068	terminio Palatio Audio	
àmbit territorial, topònim	1070	Palacio Odit	
àmbit territorial, topònim	1079	terminio de Palad Odit	
àmbit territorial, topònim	1086	terminio Palatio Audio	
Sabadell	àmbit territorial, topònim	986	Palatio Auzit
	àmbit territorial, topònim	988	Palacio Ozido
Sant Celoni	àmbit territorial, topònim	988	terminio de Palatio Audio
	àmbit territorial, topònim	988	terminio de Palatio Auzito
Sant Esteve de Palautordera	àmbit territorial, topònim	1012	terminio Palacio quem vocant Videamenia
	culte, església, parròquia, delimitació territorial, topònim	1068	parroechia Sancti Stephani Palatii Tordaria
Sant Joan Despí	àmbit territorial, topònim	1059	Palacio
Sant Pere de Vilamajor	àmbit territorial, topònim, palau	985	palacio de Riosicco
Sant Quirze del Vallès	xarxa viària, camí, estrada, afrontació	1013	strata qui pergit de s. Felicis per Palatiofracto usque ad ipso mugiale

Municipi	Atributs	Data	Menció
Santa Maria de Palautordera	àmbit territorial, topònim	1013	Palatiofracto
	àmbit territorial, topònim	908	villa Bitaminia que vocant Palacio
	culte, església, parròquia, delimitació territorial, topònim	1068	parroechia Sancte Marie Palacii Tordaria
Santa Oliva	construcció, palau, vestigis antics, palau	1045	palaciiis antiquis
Terrassa	palau, àmbit territorial, topònim	920	locum que uocant Palatio Fracto
	àmbit territorial, topònim	1003	Palacio Fracto
	àmbit territorial, topònim, palau	1055	prope Palacio
Vilafranca del Penedès	alou, transacció, donació, topònim	966	alodem...dicunt Palatio Moronta
Vilalba Sasserra	àmbit territorial, topònim, parròquia	1095	parrochiam s. Marie Palacii
Vilanova del Vallès	àmbit territorial, topònim, afrontació	993	ad alio uico nominato Palatio
	àmbit territorial, topònim, parròquia	1083	parrochias s. Marie et s. Stephani de Palacio

En general el coneixement arqueològic que tenim dels palaus esmentats en la documentació és escàs quan no nul. Solament en alguns casos s'ha constatat l'existència de restes arqueològiques però que habitualment s'identifiquen amb vil·les romanes, en les quals es constata, tot i que sovint de forma imprecisa, una continuïtat en cronologies tardanes.

No tenim ben identificat cap cas de palau d'una manera detallada en tota la seva extensió, i especialment pensant no tant en restes constructives, com en l'àrea territorial que hi pot estar vinculada.

En el mapa de la figura 42 hem representat les mencions de termes de palau, que ens permet identificar-ne un total de cinc, i els hi hem adjudicat una àrea de cinc quilòmetres de radi des del punt central. Per la riquesa de les fonts ens hem fixat en un d'ells, el *palazio Auzido*, del qual en desconeixem també una situació precisa pel que fa a un nucli central, però que hem representat mitjançant tres punts en els quals hi ha referència documental a elements que estan situats dins d'aquesta percepció del *terminio palazio Auzido*. La situació d'aquests punts, a falta de disposar d'informació que faci possible identificar-ne uns límits precisos, ens permet definir una àrea que s'estén al llarg del riu Ripoll i que s'amplia com a mínim per la conca del Riu-sec. Tot plegat ens dibuixa una àrea prou extensa que reforça la consideració del mot no com a indicador exclusiu d'una construcció o explotació, sinó també d'una demarcació territorial necessàriament associada, de la mateixa forma que acabarà succeint després amb els castells.

Que la demarcació d'un palau era extensa ho demostra l'explotació que hem fet de la documentació referida al *terminio palazio Auzido* entre 983 i el 998, i que es distribueix en els tres punts esmentats de la figura 42. Partint de les referències documentals en aquest període, s'ha generat el diagrama territorial de la figura 43 en el qual es representen els elements que apareixen referenciats en aquest espai i la seva interrelació. L'àmbit territorial superior és la referència al comtat de

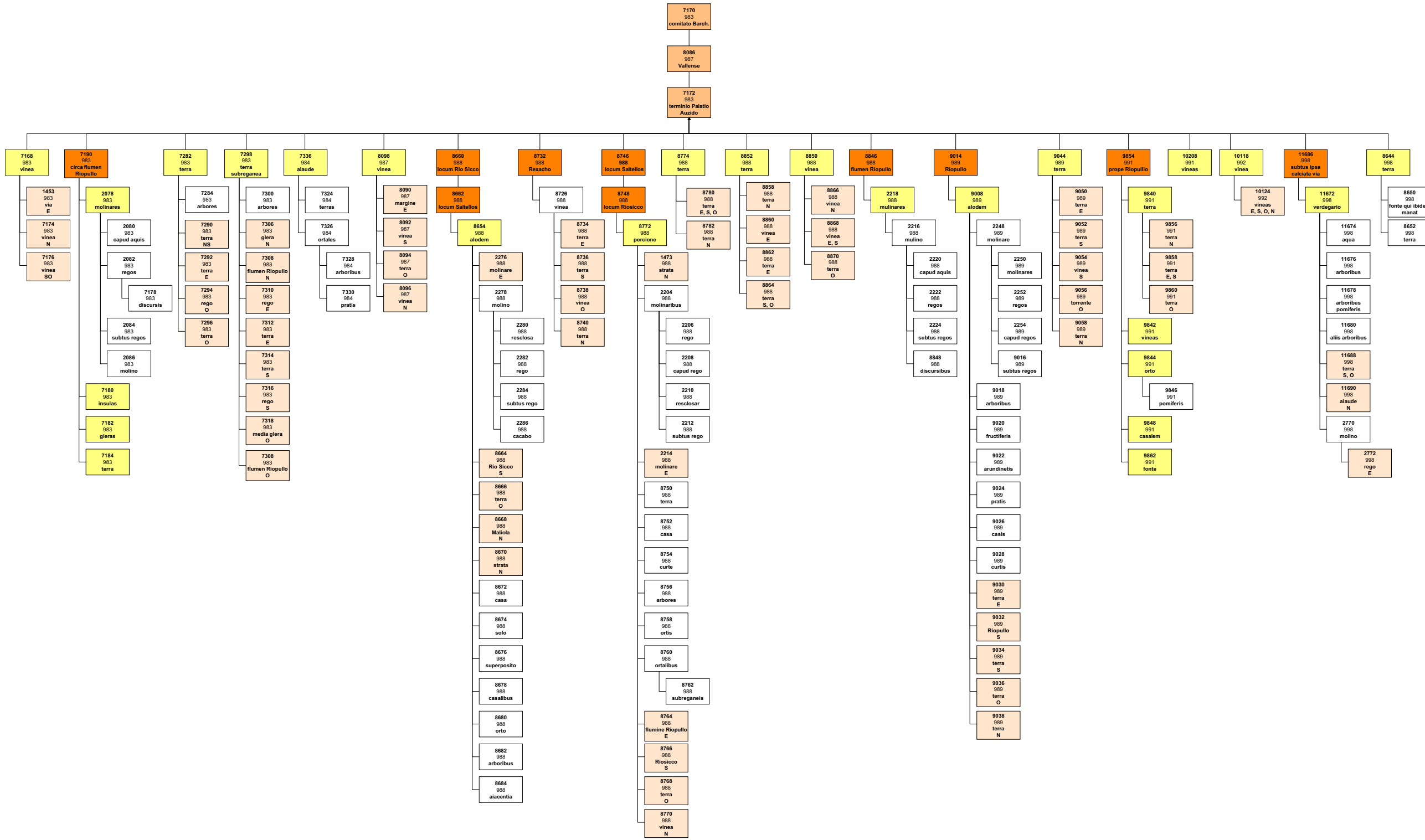

Diagrama territorial del *terminiu palatio Auzido* entre el 983 i el 998.

A la part superior es representa la dependència dels àmbits territorials principals, dins dels quals es distribueixen els diferents elements documentats. L'arbre representa la forma com apareixen descrites les vinculacions, dependències, jerarquies i afrontacions territorials en el document entre els diversos elements. En el cas de les afrontacions s'assenyala amb la inicial el punt o punts cardinals on se situa l'element en relació al principal.

- A cada casella s'indica:
- El número de la UT que vincula la informació amb el document
  - La data del document
  - La forma com apareix la referència a l'element en el document
  - Quan documenta una frontació, el punt cardinal en relació a l'element principal

- Àmbits territorials principals
- Àmbits territorials interiors
- Element principal documentat
- Element d'afrontació documentat
- Element integrat en el principal

Barcelona, dins del qual se situa l'àrea del Vallès i, dins d'aquesta, el *terminio palazio Auzido*. A l'interior d'aquest terme, i pel període cronològic assenyalat, trobem algunes àrees de referència: el riu Ripoll, el Riu-sec, Saltells, Reixac i la que es defineix per proximitat a una via. El conjunt abasta una àrea que va des del límit sud del terme actual del municipi de Sabadell, fins al límit nord de Montcada i Reixac, amb el riu Ripoll com a eix. El propi diagrama palesa l'articulació i el nivell d'explotació d'aquest espai: hi ha mencions de nombroses vinyes que limiten amb altres; de terres, segurament cultivades, que igualment limiten amb altres terres i vinyes; es palesa l'existència d'una infraestructura de regadiu, de nombrosos molins i d'alguns horts; s'esmenten arbres, alguns d'ells clarament fruiters, i l'existència de cases, corts i corrals.

Per l'estructura del diagrama no s'aprecia que cap dels elements identificats sigui redundant per l'existència de mencions documentals reiterades en la mateixa franja cronològica. Tot porta a identificar un espai perfectament ordenat i consolidat i en explotació des de força temps abans de l'aparició a la documentació i que perfectament pot respondre a una articulació territorial emiral, com planteja Ramon Martí, que podia ser molt més sòlida que nos pas s'havia pensat fins ara.

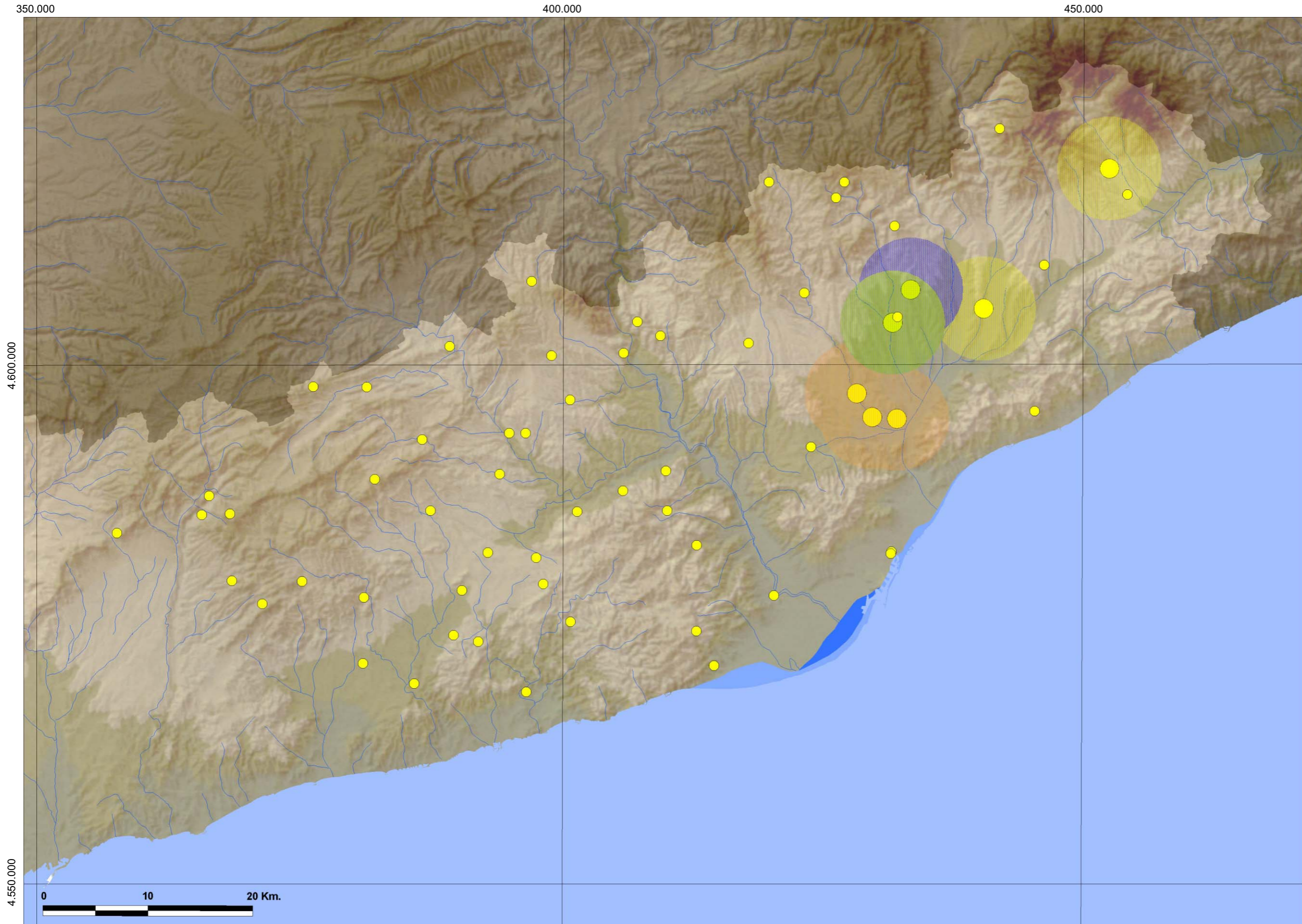
La figura 44 mostra la situació dels cinc termes de palau identificats, posats en relació amb els castells documentats fins l'any 1000. La utilitat de la demarcació administrativa del palau es pot veure com aparentment vigent, al costat de la del castell termenat, i en certa forma com a equivalent en aquest període, tot i haver desaparegut pels contemporanis el significat original.

Segurament la distribució espacial dels termes de palau que documentem representi més una pauta de conservació toponímica que no pas l'articulació que tenien en el seu origen i, fins i tot, la seva importància. Els termes dels que conservem referència apareixen associats a la zona més plana i a cursos fluvials, quan la distribució dels palaus que ens dona la mateixa documentació, tot i mantenir l'aparença d'aquesta tendència, ofereixen una major diversitat.

Sense resoldre pas la qüestió, el cert és que els estudis desenvolupats en els darrers anys aporten novetats a l'hora de comprendre i evidenciar la presència islàmica, tot i que tímidament, i comencen a obrir el camí a la reinterpretació d'informacions que la fan visible, trencant un silenci difícilment explicable i obrint vies d'investigació que progressivament es perfilen com a més fèrtils.

Les vil·les

Tot i que en tornarem a parlar al referir-nos a la distribució de la població, cal considerar aquí quin és el significat de les vil·les com a demarcació territorial. El propi terme, per sí mateix, ja es presta a força interpretacions, que ens porten des d'una lectura plantejada des de la desconexió absoluta amb qualsevol referent

Mapa amb la distribució dels cinc termes de palau identificats a la documentació i de distribució de les fortificacions documentades fins l'any 1000.

- Mencions de terme de palau
- Menció de castell

al passat romà, fins a considerar-les com els vestigis d'un marc territorial de referència que ha perviscut com a percepció i en la que sobreviuen els indicis del procés de transformació des de la vil·la romana fins als assentaments medievals.

El terme vil·la ha estat objecte d'atenció per part de diversos autors. Veiem-ne alguns exemples:

(BONASSIE: 1979, pàgs. 188 -191)

“Per als contemporanis, el terme villa no comporta pas ambigüitat: designa un territori que envolta un grup d'habitacles, els límits del qual semblen des de temps reculats ancorats en la memòria col·lectiva. Les dimensions d'aquest territori són extraordinàriament variables: pot ésser el d'una ciutat [...], d'un poble [...] d'un veïnat [...] una granja amb les seves dependències...

Podem distingir tres casos:

- 1. [...] apareix com un mosaic d'alous pagesos lliures de tota subjecció.*
- 2. [...] s'esdevé de vegades que tota la terra i tots els drets depenen d'un sol amo...*
- 3. [...] Què cal pensar, en efecte, de les villae el sòl de les quals pot ésser objecte d'una doble pertinença [...]? El que és cedit en el primer cas és autènticament la terra o els edificis i les collites [...]. En el segon cas, l'objecte de la cessió és representat per drets sobre la terra ... ”.*

(FARIAS: 1995a, pàgs. 107-108)

“Els termes villa o villares designaven en nombroses ocasions un districte relativament homogeni, que era habitat per pagesos lliures, tinents o propietaris de les seves terres, els quals desenvolupaven una certa vida col·lectiva”

(SABATÉ: 1997, pàgs. 61- 63)

“La significació de les vil·les en aquests segles [IX-X] és doble: per una banda són l'esllanguida continuïtat de les centúries precedents en la manera d'organitzar l'explotació agrària i, per altra, en tenir una definició de límits ben precisos, esdevenen la referència en la percepció de l'espai. [...] A la vegada, com a element de continuïtat, caracteritzen les zones on els trasbalsos en el pas dels visigots als comtats carolingis han alterat menys l'estructura pròpia del territori i on es mantenen altres petges dels moments anteriors, com les antigues vies de comunicació. [...] Les vil·les, d'aquesta forma, es perllonguen com a marc de referència quan ja s'han buidat de contingut. La documentació dels segles IX i X és prou eloqüent en mostrar-nos l'esmicolament del territori de la vil·la, mancat d'unitat no sols d'explotació sinó d'aprofitament i de propietat.

[...] és fàcil apreciar, en la novena centúria, la singularització de nuclis que presideixen les pròpies terres en espais coherents dins les vil·les, sovint als extrems, en zones de fàcil expansió agrícola. Són els vilars, ... [...] A vegades encara es pot accentuar el seu caire menor anomenant-los vilardells o denotant la plena imbricació amb una sola propietat...”

(SALRACH: 1987, pàg. 212)

“... la villa no era el prototipus del gran domini de l'època, sinó més aviat una propietat d'origen fiscal que els sobirans (visigots o francs) havien donat a famílies de fidels seus o a esglésies immunistes, juntament amb els drets públics sobre tot el terme de la villa.”

(SALRACH: 1999, pàgs. 51-54)

“... la vil·la d'època carolíngia és, en primer lloc, un territori nutricional, és a dir, l'espai on una comunitat humana o un grup de petites comunitats associades (villares i villarunculos), integrades majoritàriament per pagesos, on resideixen i obtenen els recursos necessaris per a la seva supervivència. És, per tant, una realitat socioeconòmica. Però la vil·la carolíngia és també, en segon lloc, una realitat fiscal.”

Com ens mostra la taula 25, disposem d'un total de 58 mencions de vil·la documentades entre el 900 i el 1101, un 52% de les quals s'esmenten entre el 975 i el 1025. El nombre de mencions repunta novament en el període 1075 - 1101, que acumula un 12%.

Taula 25

Taula indicant el nombre absolut i el percentatge de mencions documentals de vil·les, per rangs cronològics.

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	4	7%
925 - 950	5	9%
950 - 975	6	9%
975 - 1000	15	26%
1000 - 1025	15	26%
1025 - 1050	3	5%
1050 - 1075	3	5%
1075 - 1101	7	12%
Total	58	

Hi ha dues qüestions a plantejar davant d'aquestes dades: quina és la distribució geogràfica i cronològica i quin és el nivell d'unitat del significat del mot en totes aquestes mencions?

La taula 26 ens mostra la distribució geogràfica de les mencions de vil·les segons els referents municipals actuals, la data de la menció i la forma com aquestes apareixen en els documents. Caldrà analitzar aquesta informació conjuntament

amb la que ens proporciona el mapa de la figura 45, on podem veure la distribució geogràfica d'aquestes mencions i la representació interpolada de la seva datació.

Taula 26

Taula amb les mencions documentals de vil·les que apareixen en la documentació utilitzada, ordenades cronològicament.

Municipi	Atribut	Data	Menció
Santa Maria de Palautordera	àmbit territorial, vila, topònim	908	villa Moscardolas
Santa Maria de Palautordera	àmbit territorial, vila, topònim	908	villare Romanos
Santa Maria de Palautordera	àmbit territorial, vila, topònim	908	villam Pinellus
Sant Sadurní d'Anoia	producte, construcció, vila, edificacions antigues	917	villa antiqua
Premià de Dalt	àmbit territorial, vila, topònim	930	uilla
Granollers	àmbit territorial, vila, topònim	932	villa Palaciolo
Granollers	àmbit territorial, vila, topònim	941	villa Palaciolo
Caldes de Montbui	àmbit territorial, vila, topònim	944	villare Anlani
Granollers	àmbit territorial, vila, topònim	947	villa Palaciolo
Vallirana	hàbitat, vila, antiga	955	villa antica
Sant Boi de Llobregat	àmbit territorial, vila, topònim	965	villa Alcale
Montcada i Reixac	àmbit territorial, vila, topònim	970	villa Rexago
Sant Antoni de Vilamajor	àmbit territorial, vila, topònim	972	Villa Ripha
Sant Antoni de Vilamajor	àmbit territorial, vila, topònim	972	terminio de Villamaiore
Olèrdola	àmbit territorial, vila, topònim, afrontació	976	Villa de Lobos
Parets del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila	981	villa Alduir
Sant Pere de Vilamajor	àmbit territorial, vila, topònim	985	Villa Maiore
Barberà del Vallès	àmbit territorial, topònim, vilar	985	vel in Vilar Daniel
Cardedeu	àmbit territorial, topònim, vila	986	villam Cercitulum
Palleja	confirmació, àmbit territorial, topònim, vila	986	villam Palaliana
Cerdanyola del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila	988	villa Cerdaniola
Palau de Plegamans	àmbit territorial, topònim, vila	990	villa Rodall
Sant Quirze del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila	991	villa di Milanos
Olèrdola	àmbit territorial, topònim, vila	992	villam que dicunt Villam de Lupos
Parets del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	993	villa Parietes
Parets del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	993	villa Alluri
Argentona	àmbit territorial, topònim, vila	996	villa Azari
Vallgorguina	àmbit territorial, topònim, vila	998	villa Olcinellas
Les Franqueses del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila	999	villa Muial
Granollers	àmbit territorial, topònim, vila	1000	villa Palaciolo
La Roca del Vallès	assentament, vila, àmbit territorial, topònim, afrontació	1000	uilla que dicunt Ruuira
Granollers	àmbit territorial, topònim, vila	1003	villa Palazolo
Caldes de Montbui	àmbit territorial, topònim, vila	1006	villa Rio Memone
Montcada i Reixac	àmbit territorial, topònim, vila	1007	vila de Rexago
Granollers	àmbit territorial, topònim, vila	1007	villa Terciolo
Montcada i Reixac	àmbit territorial, vila, topònim	1007	villa Rexago
Sant Quirze del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila	1013	villa de Milanos
Santa Oliva	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	1018	villa Ventos
Santa Oliva	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	1018	villam Oztor
Santa Oliva	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	1018	Villa Domenio
Santa Oliva	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	1018	Villa Domabuis
Tiana	àmbit territorial, vila	1018	villa
Gualba	àmbit territorial, topònim, vila	1023	villa Aqualba

Amb fons blau s'assenyalen les mencions repetides en la documentació.

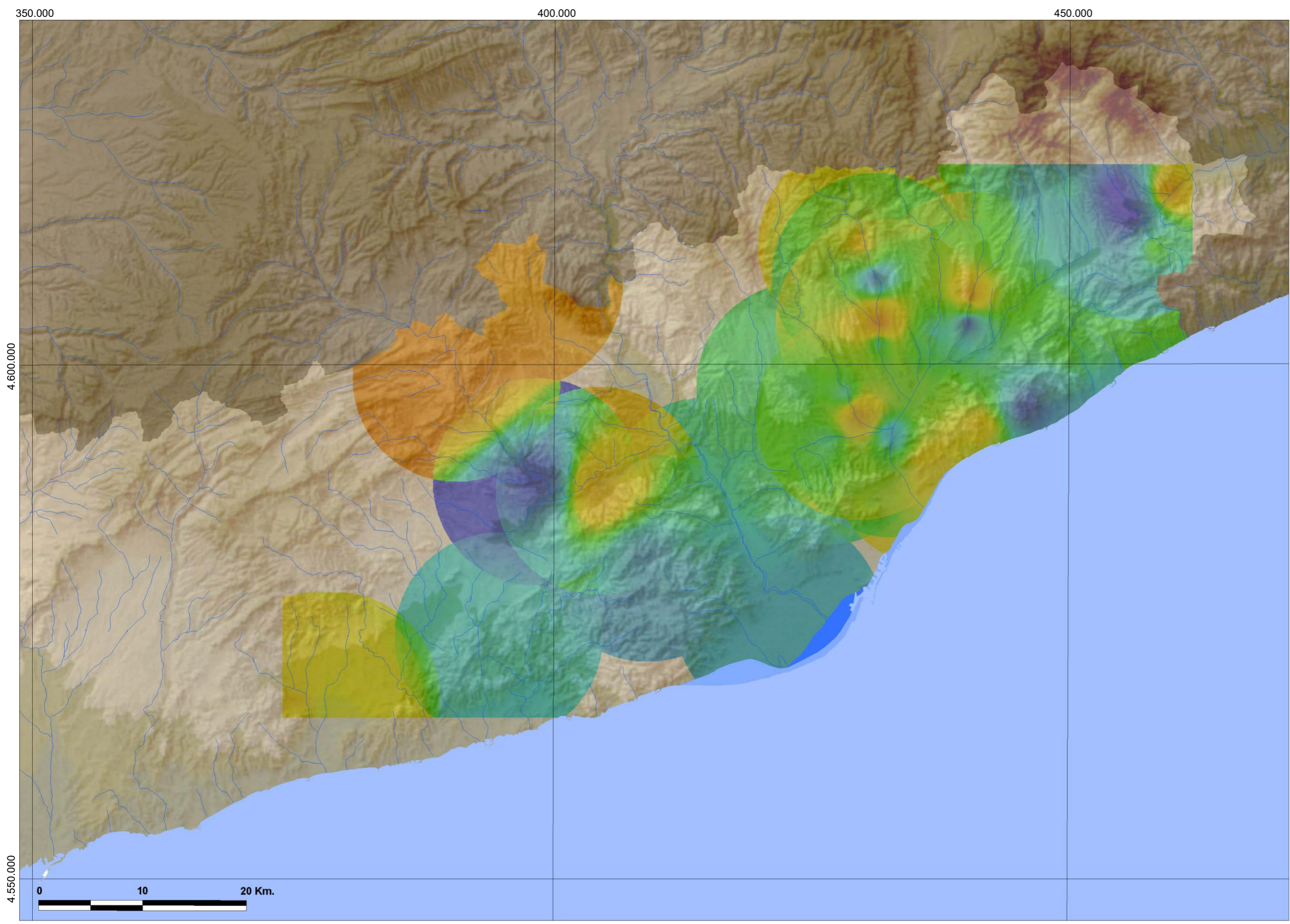
Municipi	Atribut	Data	Menció
Caldes de Montbui	àmbit territorial, topònim, vila	1023	villa de Cortes
Alella	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	1027	areneo de Vila Elela
Badalona	àmbit territorial, vila, topònim	1030	villa Pomare
Albinyana	àmbit territorial, topònim, vila, afrontació	1046	villas Albinana
Gelida	assentament, vila	1061	vila [de Sant Miquel]
Parets del Vallès	àmbit territorial, topònim, vila	1064	villa de Parietes
Ripollet	àmbit territorial, topònim, vila	1068	villa Rafia
Granollers	àmbit territorial, topònim, assentament, vila	1075	villa que vocatur Granollarios
Sant Celoni	assentament, vila, àmbit territorial, topònim, afrontació	1075	villa vocitata Vilarzell
el Bruc	àmbit territorial, topònim, vila	1077	Villa Clara
Capellades	àmbit territorial, topònim, vila	1096	villa de Capelladas
Capellades	àmbit territorial, topònim, vila	1097	villa de Capellatas
Palau de Plegamans	àmbit territorial, topònim, vila	1099	infra termine de Villa Rodallus
Palau de Plegamans	àmbit territorial, topònim, vila	1099	locum ad ipso Vilaro

La combinació de les dades de la taula 26 amb el mapa de la figura 45 ens evidencia un clar predomini de les mencions de vil·les a l'esquerra del Llobregat, amb especial preferència per les comarques vallesanes. Mentre a la dreta del Llobregat documentem 15 mencions, les altres 43 se situen a l'esquerra.

Com dèiem més amunt, però, per aproximar-nos a una interpretació més precisa i segurament real, caldrà que discernim quin és el significat del mot vil·la en cada lloc i en cada moment. Veiem primerament com a apareixen aquestes mencions a la zona de la dreta del Llobregat.

La primera la trobem el 917, en un document de concessió d'un alou situat a l'àrea entre el riu de Bitlles i l'Anoia, fent esment d'unes afrontacions: “...*et de parte occidentis in ipsa serra vel puio ubi ipsi monumenti sunt antiqui, prope ipsa villa antiqua,...*” (CSC, doc. 9). La segona, ens situa ja al 955, quan en una donació a l'àrea de Vallirana i el castell de Cervelló, s'esmenta com afrontació: “...*et de occiduo in ipsa villa antica,...*” (CSC, doc. 41). La tercera menció de la zona correspon al 965, quan en fer esment de la situació d'uns bens dels que es fa donació es diu: “...*in terminio de villa Alcalé, prope estanno Lanarie,...*” (CSC, doc. 76). La quarta apareix en les mencions de les afrontacions d'una donació, el 976: “...*de orientis in ipsos gorgos, de meridie in Villa de Lobos, de occiduo in termine de s. Stefani, de circi in termine de Subiratus.*” (CSC, doc. 112).

El 986, en el precepte de Lotari confirmant els bens del monestir de Sant Cugat, trobem l'esment a la “*villam Palalianam*”. (CSC, doc. 173). El 992 trobem una segona referència a la “*villam que dicunt Villam de Lupos*” (CSC, doc. 277), que a més, detalla els límits i els elements que la integren. El 1018, en un document de confirmació de l'alou de Santa Oliva al monestir de Sant Cugat (CSC, doc. 466), trobem els esments de la “*Villa Domabuis*”, “*Villa Domenio*”, “*villa Ventos*” i “*villam Oztor*” al definir les afrontacions. Del 1046 data la menció de “*villas Albinana*”

Mapa amb la interpolació de les dates de primera menció de vil·les.

(CSC, doc. 586). El 1061, a Gelida, trobem la referència “...ad ecclesiam Sancti Michaelis aut in ipsa vila”.

Les darreres mencions per aquesta àrea corresponen a les de Vilaclara (“*alaudem de Villa Clara*”, al CSC, doc. 692), i les dues de la “*villa de Capellatas*” el 996 i el 997 (CSC, docs. 763 i 766).

Què succeeix a l'esquerra del Llobregat? D'entrada la presència d'una major densitat de mencions i, a més, per a tota la franja cronològica que estudiem, des del 908 a Palautordera, fins al 1099 a Plegamans. En l'aproximació que hem fet per a l'àrea dreta del Llobregat apunta ja la diversitat que pren el significat del mot vil·la. Veiem ara si hi ha correspondència amb el que es detecta a l'esquerra del Llobregat.

En un document de venda, del 908 (CSC, doc. 3), s'esmenta la “... villa Bitaminia, que vocant Palacio,...”, i en les afrontacions apareixen la “ villa Moscariolas”, “villam Pinellus” i “villare que dicunt Romanos”. La resta de mencions, que es poden seguir a la taula 26, apareixen com a afrontacions o bé com a referències a àmbits territorials, oferint en pocs casos més detalls, el que no és inconvenient per a poder observar una variabilitat de significats i aproximar-nos a una anàlisi que ajudi a clarificar el sentit de la informació.

Del conjunt de documents estudiats, els que ens aporten un major nombre de dades són els números 277, 488 i 663 del Cartulari de Sant Cugat i, de manera especial, el primer d'aquest grup, referit a la “*Villa de Lobos*”, que ja teníem documentada des del 976 per una afrontació que en fa esment (CSC, doc. 112).

Les figures 46 a 48 ens mostren la referenciació territorial de cada una de les tres vil·les, tal i com apareixen en els documents, i els elements que en formen part. En el cas de la “*Villa de Lobos*” tenim una gradació de fins a sis referents territorials, mentre que pel cas de la “*villa Aqualba*” solament es recórrer a dos (CSC, doc. 488) i, finalment, pel cas de “*Villa Rafia*” es fa ús de tres nivells (CSC, doc. 663), tal i com es mostra ens els gràfics indicats. D'entre els tres interessa remarcar la forma utilitzada pel cas de “*Villa Rafia*”, on s'observa clarament com aquesta s'inclou com una part dins el territori del “*Palatio Audito*”, fet que de manera molt versemblant fa pensar en la preexistència d'aquest i en una amplitud territorial superior. Aquests documents no ens permeten, almenys per ara, una ubicació i una delimitació precises, llevat del cas del document del 992 referit a la “*Villa de Lobos*”, que sí que ens ha permès reconstruir els límits que se li atribueixen i situar el seu territori detalladament en el mapa, tal i com es pot veure a la figura 49.

El lloc de Viladellops, format per un reduït grup de cases i una església, encara perviu actualment dins el terme del municipi d'Olèrdola. Alguns dels topònims esmenats en el document també són encara identificables. Sobre la consideració

d'una molt probable pervivència dels límits del castell d'Olivella i de Canyelles hem reconstruït el terme d'aquesta vil·la. El resultat ens presenta un espai definit de manera preeminent a partir de l'orografia del lloc, ja que els límits venen donats pels turons, les carenes i torrents. La superfície que delimiten és força notable, ja que supera els 8 Km² (unes 825 Ha. aproximadament). Si rellegim el diagrama de la figura 46, veurem que la descripció que conté el document s'adiu amb el que seria la realitat del moment i no ha d'estranyar que esmenti una diversitat d'espais (forestals, agrícoles, auxiliars, d'hàbitat, etc.), i l'església, juntament amb referències a la pròpia orografia que, com es pot veure, és força variada (aigües, valls, muntanyes, roques, etc.). No s'hi esmenta en canvi cap molí, però es dibuixa bé una explotació agropecuària complexa basada en l'agricultura, la viticultura, la ramaderia i l'explotació del bosc. El document evidencia que es tracta d'una propietat alodial que era a mans d'un personatge notable, "*Teudiscli, iudici*", que en fa donació testamentària als monestirs de Sant Cugat del Vallès i de Sant Pere de les Puelles.

Si ens fixem en aquest documents, ens adonarem que el mot vil·la hi apareix amb una diversitat de significats. Al mapa de la figura 50 podem veure les denominacions de cada punt documentat.

En uns casos s'utilitza com a referent espacial en una afrontació i al·ludeix clarament a la presència de restes constructives d'algun gran edifici, molt possiblement pertanyents a alguna vil·la romana, com són els casos de la "*villa antiqua*" a la zona de Sant Sadurní d'Anoia (CSC, doc. 9) i de la "*villa antica*" de Vallirana (CSC, doc. 41), que quasi segur es troba també en l'origen de la "*villa Parietes*" (CSC, doc. 289).

En altres el veiem utilitzat com a referent a un hàbitat agregat, com podrien ser el cas de "*villare Anlani*" (CSC, doc. 23), "*villa Alcalé*", recollint directament al denominació islàmica de Sant Boi de Llobregat (CSC, doc. 76), "*villa Cerdaniola*" (CSC, doc. 227), el de Sant Miquel a Gelida (CSC, doc. 572), o el de la "*villa de Capelladas*" (CSC, doc. 763).

El tercer cas correspon al que s'exemplifica amb la "*villa de Lobos*", on s'utilitza com a referent d'una explotació agropecuària complexa, amb un poblament estable i amb una església. No és un cas únic entre els que citem.

La distribució cronològica d'aquests significats solament sembla rellevant pel que fa a la primera accepció, que apareix per a les dates més primerenques de la documentació i per l'àrea del Penedès, i podem paral·lelitzar amb expressions com "*palacis antiquis*" (CSC, doc. 583), per exemple.

Les altres dues accepcions, llevat de la concentració dominant a l'esquerra del Llobregat que ja hem comentat, no presenta altres particularitats espacials,

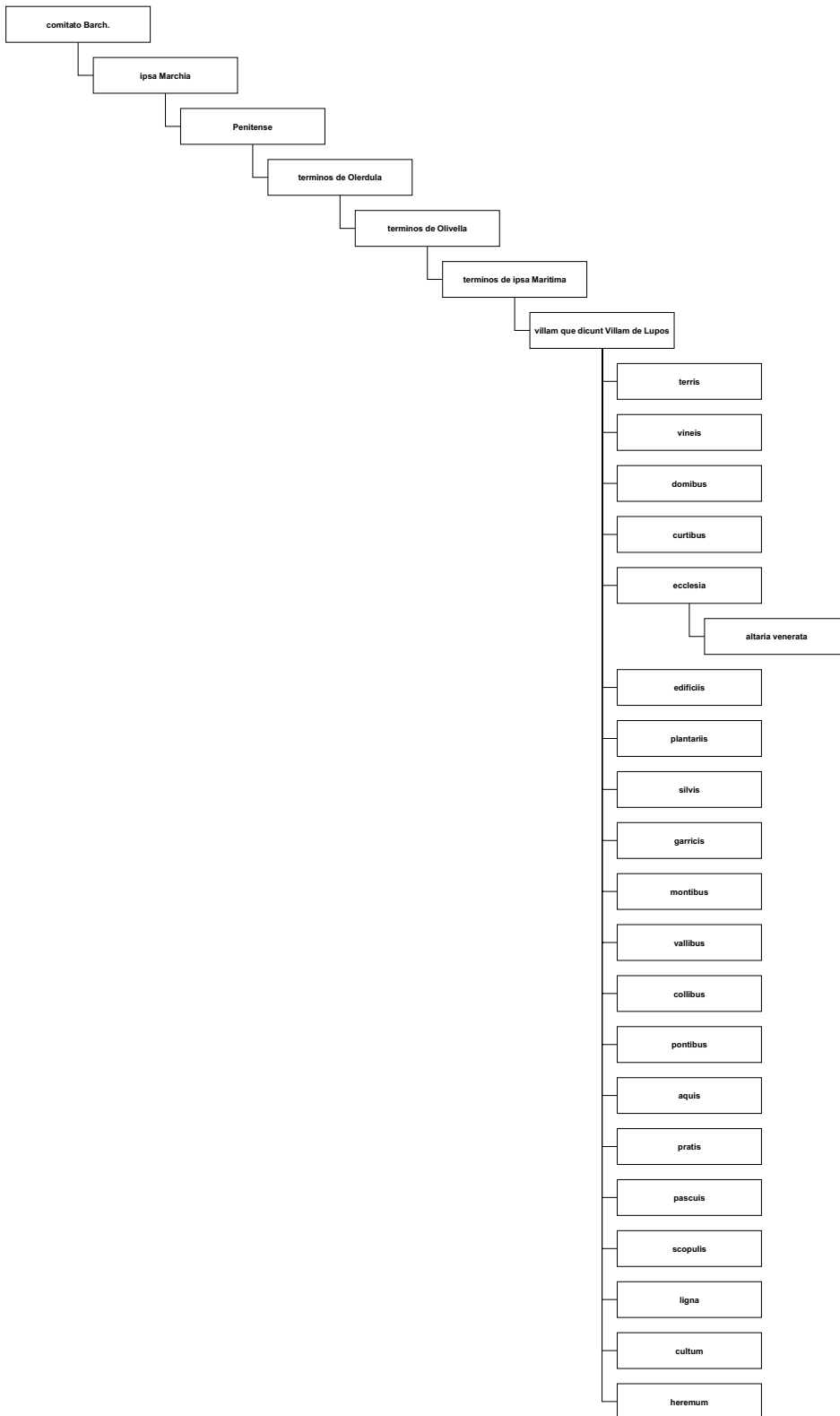

Diagrama territorial i dels elements que integren la vil·la descrita en el document del Cartulari de Sant Cugat, núm. 277, de l'any 992.

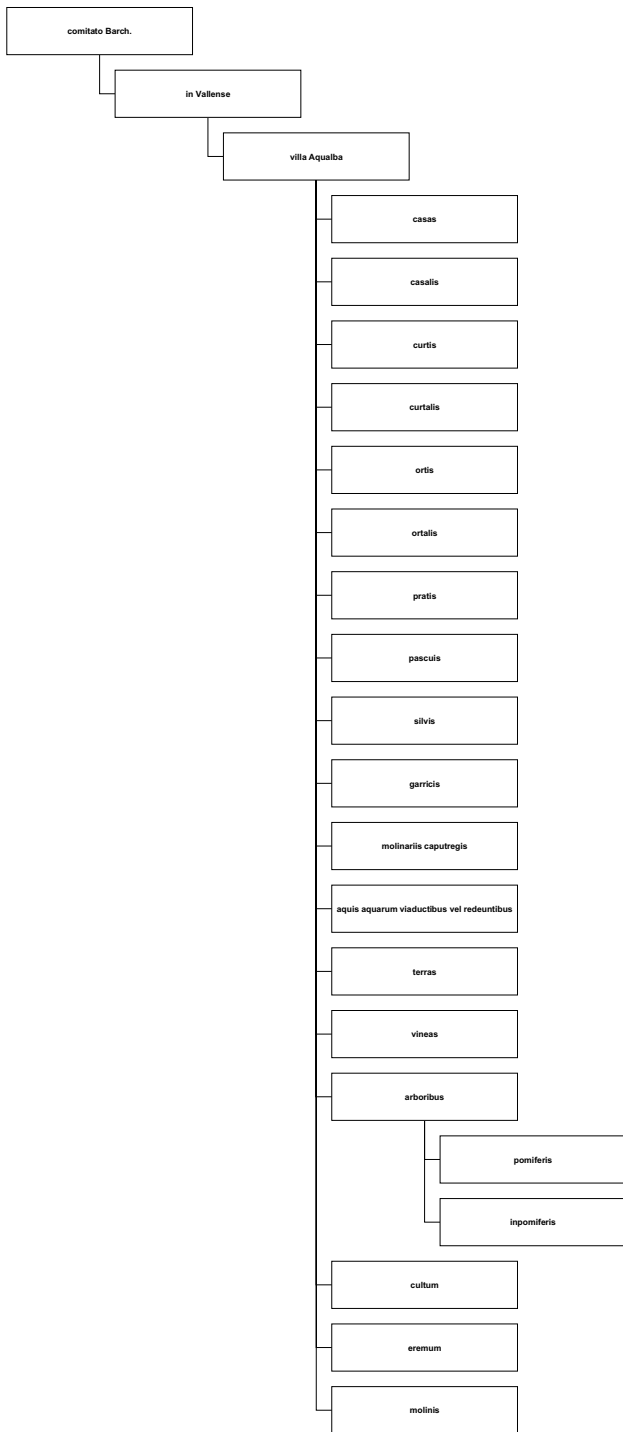

Diagrama territorial i dels elements que integren la vil·la descrita en el document del Cartulari de Sant Cugat, núm. 488, de l'any 1012.

Diagrama territorial i dels elements que integren la vil·la descrita en el document del Cartulari de Sant Cugat, núm. 663, de l'any 1068.

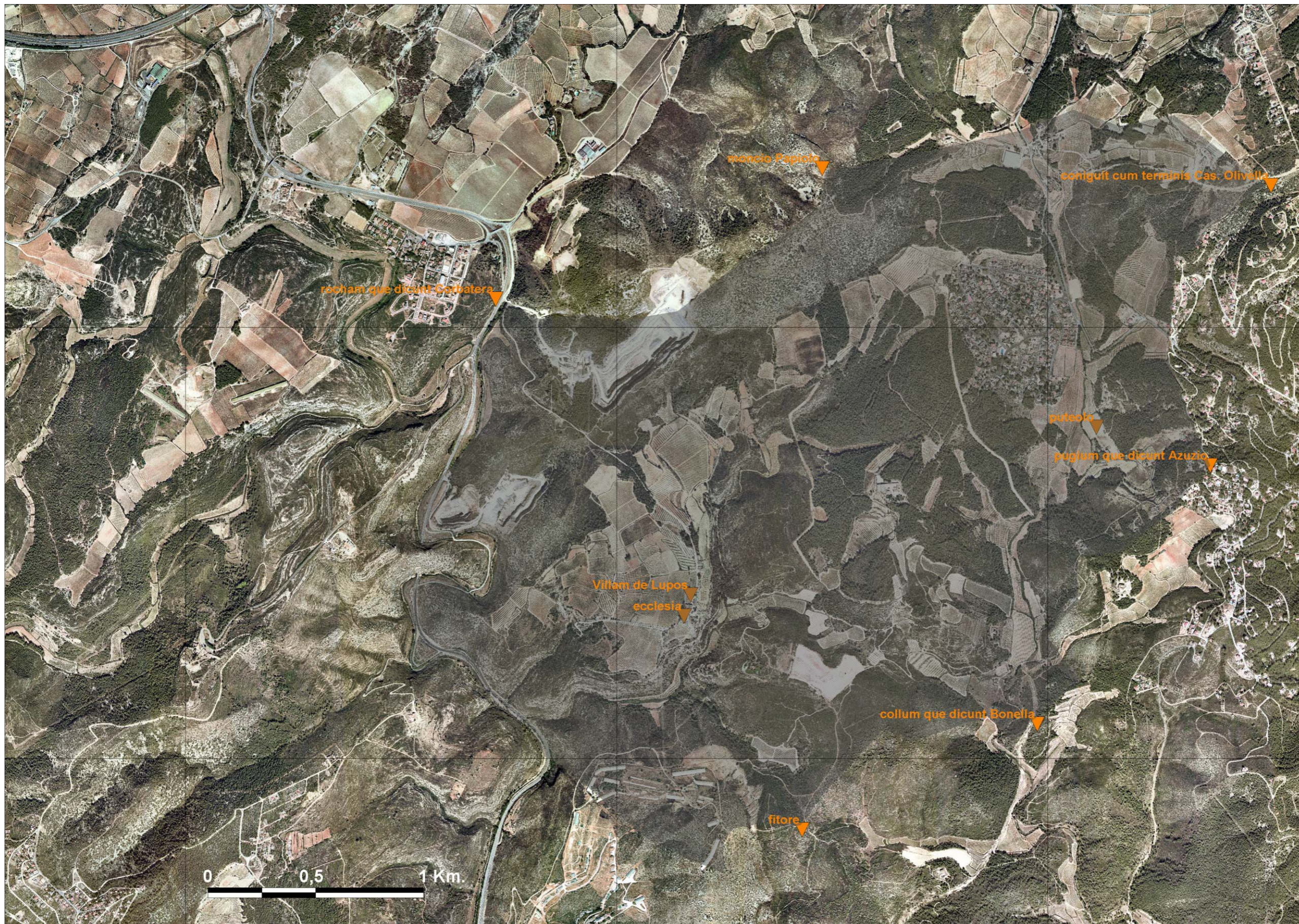
392.000

394.000

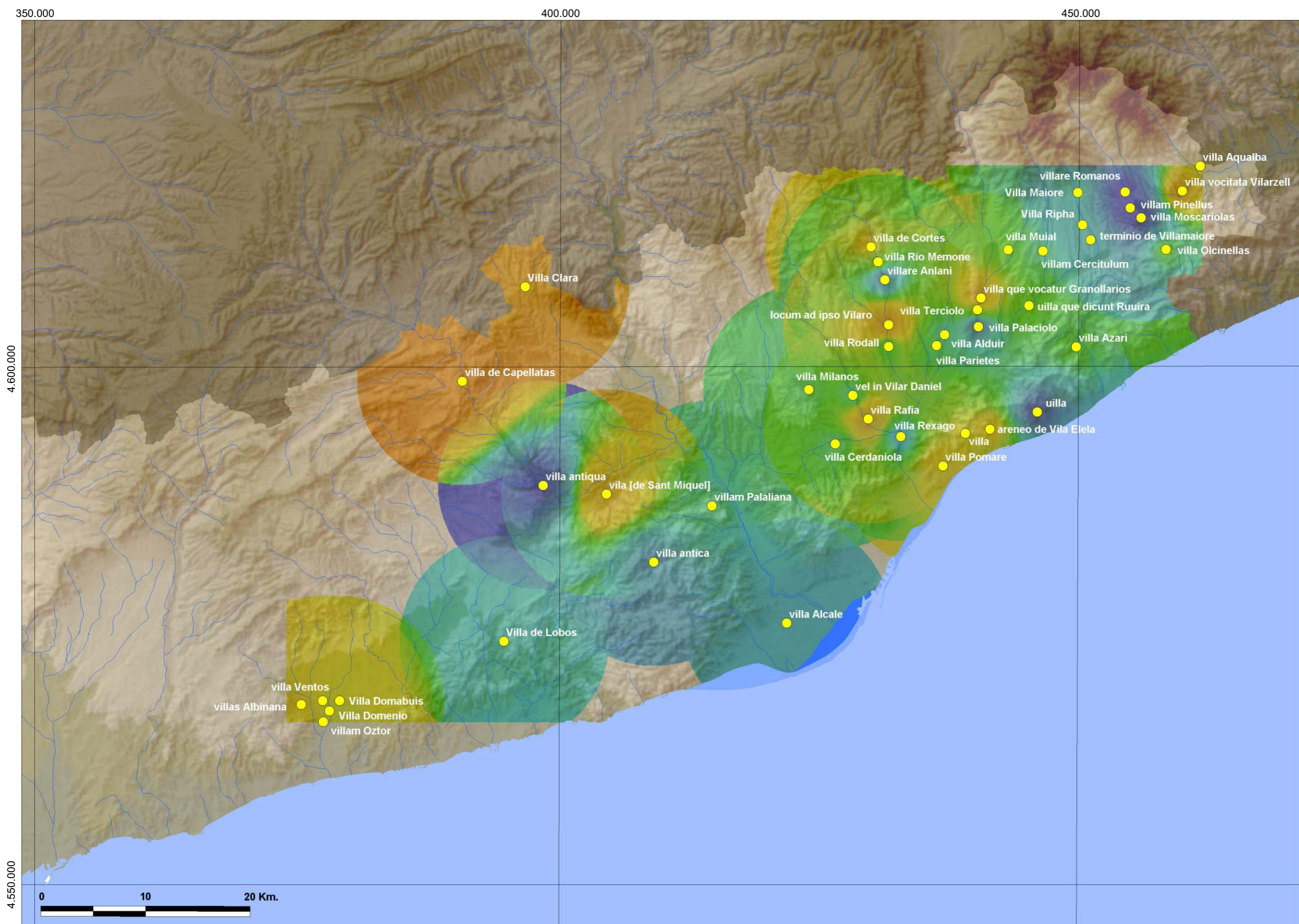
396.000

4.375.000

4.373.000

Delimitació territorial de Viladellops, al terme d'Olèrdola, segons el document 277 del Cartulari de Sant Cugat, de l'any 992.

Mapa amb la interpolació de les dates de primera menció de vil·les i la forma com apareixen denominades en la documentació.

mentre que pel que fa a la cronologia, el terme es mostra viu al llarg dels dos segles que cobreixen els documents consultats.

Pel que fa de manera més concreta al terme vil·la en la tercera accepció que hem comentat, tot i que no ens és possible per ara una anàlisi més detallada, tot assenyala que es refereix a demarcacions ben definides, de superfície notable i entre les quals segurament l'exemple de Viladellops no seria de les més grans, i que se situen dins un marc més ampli que en uns casos és el terme castral (a la dreta del Llobregat), i en altres, ocasionalment, el terme d'un palau (als dos Vallès i Maresme).

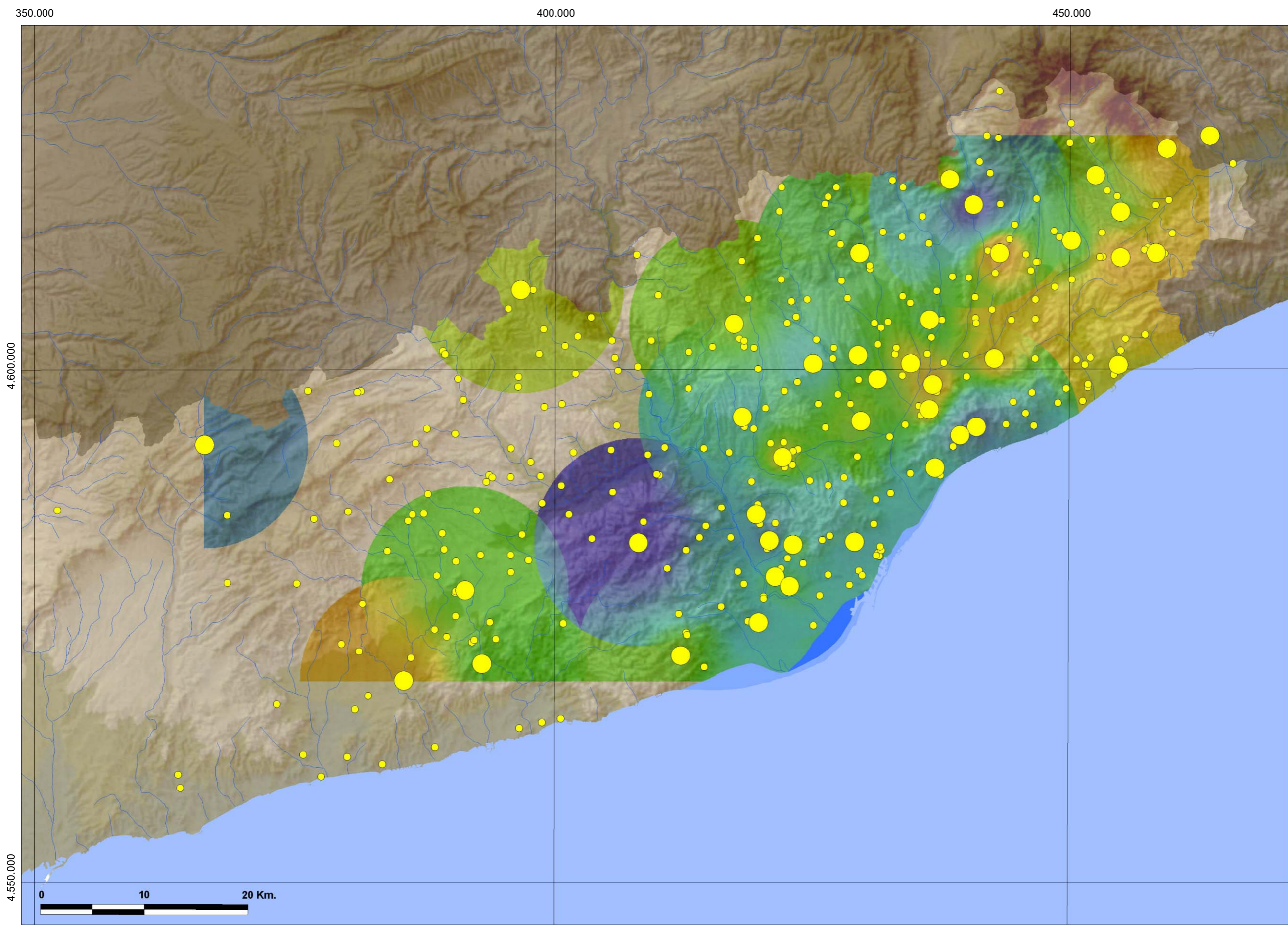
Les parròquies

No tractarem ara aquí del procés de formació de les parròquies i del fenomen de les implantacions eclesiàstiques, qüestions a les quals ens referirem més endavant. Ens interessa ara, seguint amb l'anàlisi de les territorialitats administratives, establir el procés que porta a la utilització de l'àmbit territorial parroquial com a demarcació de referència geogràfica civil.

En tot el període que cobreix la documentació estudiada, la parròquia es farà present en el sentit que aquí ens interessa, de forma tímida, a partir del 950, però no serà fins cent anys després, ja en ple segle XI, que la irrupció a la documentació com a demarcació de referència s'incrementarà amb un salt d'un 8 % i un 11% pels dos primers quarts del segle i fins a un 45 % pel període 1050-1075.

Tal i com es mostra al mapa de la figura 51, la distribució geogràfica d'aquestes mencions es concentra inicialment en punts molt dispersos (La Garriga, Alella, Cervelló i, més tardanament, Santa Perpètua, a Pontils). La segona tongada cronològica es fa especialment present a la meitat sud del Maresme, el Pla de Barcelona i a les actuals comarques del Baix Llobregat, del Vallès Occidental i de l'Alt Penedès.

La forta embranzida de la segona meitat del segle XI presentarà una distribució que cobrirà la resta del territori on fins el moment no es documentaven les referències a les parròquies: la part alta del Maresme, el Vallès Oriental i les zones de més recent expansió, al Baix Penedès.

Mapa amb la distribució de les mencions documentals d'esglésies i parròquies, sobre la interpolació de les dates de menció de les parròquies.

- Mencions de parròquia
- Menció d'esglésies

Període	Mencions	Percentatge
Fins el 900	0	0%
900 - 925	0	0%
925 - 950	0	0%
950 - 975	5	4%
975 - 1000	6	5%
1000 - 1025	9	8%
1025 - 1050	13	11%
1050 - 1075	52	45%
1075 - 1101	30	26%
Total	115	

Tant la distribució cronològica com geogràfica de les dades referma el plantejament de diferents historiadors que en els darrers anys han tractat sobre el procés d'implantació parroquial i també la seva significació com a referent espacial (FARIAS: 1995, pàgs. 154-171; PLADEVALL: 1989, pàgs. 18-25; SABATÉ: 1997, pàgs. 72-82).

En tots els casos la cronologia tant de les implantacions eclesiàstiques parroquials com del recurs en la documentació per a la referenciació territorial és coincident, deixant clar que el paper de la parròquia serà secundari en el procés inicial d'ordenació i estructuració dels territoris incorporats al comtat abans d'haver superat el llindar de mig segle XI.

No hem d'inferir d'això que la construcció d'esglésies estigui aturada amb anterioritat a aquest moment, sinó que la parròquia encara no s'ha afermat com a referència dins el marc territorial dels castells termenats. És en un segon moment, quan les esglésies es densifiquen (veieu el mapa de la figura 45) i subdivideixen els termes castrals, que el recurs a la seva referència es fa cada cop més intens i segurament necessari.

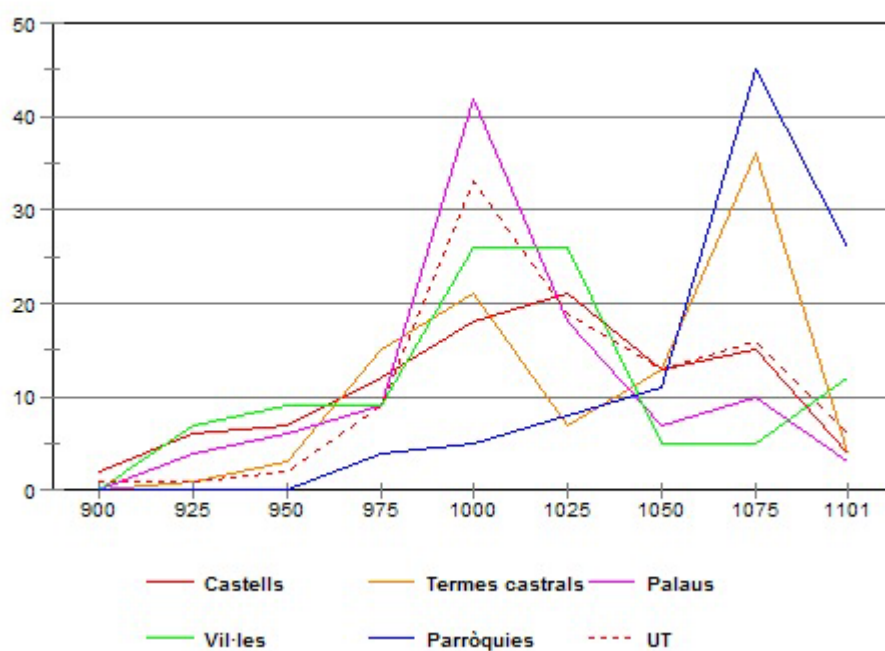
Certament la demarcació parroquial prendrà un paper com més va més important, com veurem en analitzar l'evolució de la distribució dels assentaments, la nucleació de població, el paper que hi tindran les sagreres, etc. Una tendència que evidencia la importància creixent de l'església, l'increment de la seva implantació i, especialment, el resultat de les transcendents reformes que tenen lloc a partir de la meitat del segle XI.

A poc a poc veiem com les esglésies, que inicialment es bastien en relació als nuclis i a la distribució de la població, passen a ser-ne articuladores, fet que comportarà una percepció diferent i l'ampliació d'un concepte que inicialment feia referència a una comunitat de persones, de poblament, i progressivament es fa extensiu també a un territori curosament delimitat.

L'anàlisi conjunta de les dades referides a les territorialitats administratives que hem comentat ens aporta algunes reflexions d'interès.

Figura 52

Comparació entre els percentatges d'UT identificades documentalment i els percentatges de mencions documentals de castells, termes castrals, palaus, vil·les i parròquies.

Els percentatges de mencions de castells i termes castrals, de palaus i de vil·les es recull des de les primeres fonts documentals, a l'inici del segle X i fins el 950 - 975, en un nombre creixent equiparable al de les UT totals documentades. El procés d'implantació dels castells i de definició dels seus termes hem vist prou clarament com es produeix inicialment a la zona penedesenca i després, especialment a partir de mitjan segle XI, mentre s'implanta cap al sud al pas de l'expansió territorial, es fa també present a l'esquerra del Llobregat, on fins aquell moment havia tingut una presència força menor, contràriament al que succeïa amb la referència als termes de palau. Cent anys després, cap el 1050, la inflexió és clara: la base de referenciació territorial administrativa per excel·lència serà el castell termenat i, dins d'aquest àmbit, la parròquia. Els palaus apareixen solament com un vestigi toponímic, desproveït de qualsevol altre significat, semblantment al que passa amb les vil·les, que emprenen una recuperació però ara amb un significat que hem

d'interpretar com a clarament diferenciat d'aquell que tenia quan parlàvem de Viladellops el 976, per exemple, per al·ludir ara més aviat a un nucli de poblament.

Mentre el castell termenat i la parròquia es dibuixen quan disposem ja de força referències documentals, el cas dels palaus i les vil·les ens planteja el problema de fins a quin punt recull un estat de les coses que cal portar a dates més reculades. Hem tractat al parlar-ne de manera concreta les interpretacions que es fan d'ambdós conceptes i sembla clara a l'esquerra del Llobregat l'existència de la vil·la emmarcada dins el territori més ampli del palau, mentre al Penedès la trobem emmarcada ja en el terme castral, sense que puguem aclarir per ara si aquesta inclusió és una sobreposició a quelcom preexistent o forma part d'un programa d'articulació i d'explotació del territori que s'implanta en el moment de l'expansió vers el sud i que la documentació no recull amb prou evidència.

La presència de restes romanes en llocs on després trobem vil·les no pensem que sigui testimoni d'altra continuïtat que la de les bones condicions de la zona per a l'explotació dels recursos. Una coincidència que no és dona pas sempre, per altra banda, i que si bé ha despertat hipòtesis que han articulat un discurs de continuïtat amb el món antic, sembla allunyat del que ara ens diuen els documents i l'arqueologia. Una altra qüestió és la lectura en relació al món visigot i islàmic, però que amb les dades actuals a la ma, difícilment podem respondre sense entrar en el camp de l'especulació. Això no obstant, cal prestar atenció a palaus i vil·les com a referents a una forma d'organització i d'explotació del territori que, sense la vinculació pretesa al món antic, es podria situar en el seu origen als segles VIII i IX.

8.4. Les percepcions territorials locals

Per sota de les territorialitats que hem anomenat administratives, s'estén un dens teixit d'identificacions i referències espacials expressades mitjançant la toponímia, que esdevenen fonamentals per a un avanç efectiu en la identificació i ubicació específica dels elements registrats a partir de les fonts documentals.

Aquesta tasca és notablement complexa i no podem pas dir que l'haguem resolt amb el tractament que en fem aquí. Cal encara una recerca molt més minuciosa que ens permeti un ajust progressiu de la informació i també tant la ubicació detallada de les referències toponímiques, com la seva anàlisi temporal. Ambdues són fonamentals també per a possibilitar una valoració crítica etimològica, donada la naturalesa equívoca pròpia de la toponímia.

En una primera aproximació al tractament d'aquesta informació hem recorregut a l'àmbit territorial dels municipis actuals, malgrat que no és sempre prou

representatiu de la situació en el període en estudi. En total han estat considerats 228 municipis (veieu l'annex 1) que ens permeten, això sí, el tractament més detallat d'àrees d'informació que, progressivament, es podran anar precisant. Cal indicar que no disposem de fonts documentals per a tots ells, però sí per a un nombre força important.

Per a l'anàlisi de les dades hem fet ús de dues eines bàsiques: la identificació dels topònims esmentats en l'àmbit de cada municipi i la confecció del diagrama territorial per identificar les jerarquies espacials. La relació de topònims considerats inclou tant els que s'esmenten com a pertanyents a l'àmbit territorial municipal com aquells que s'hi esmenten per relació d'afrontació.

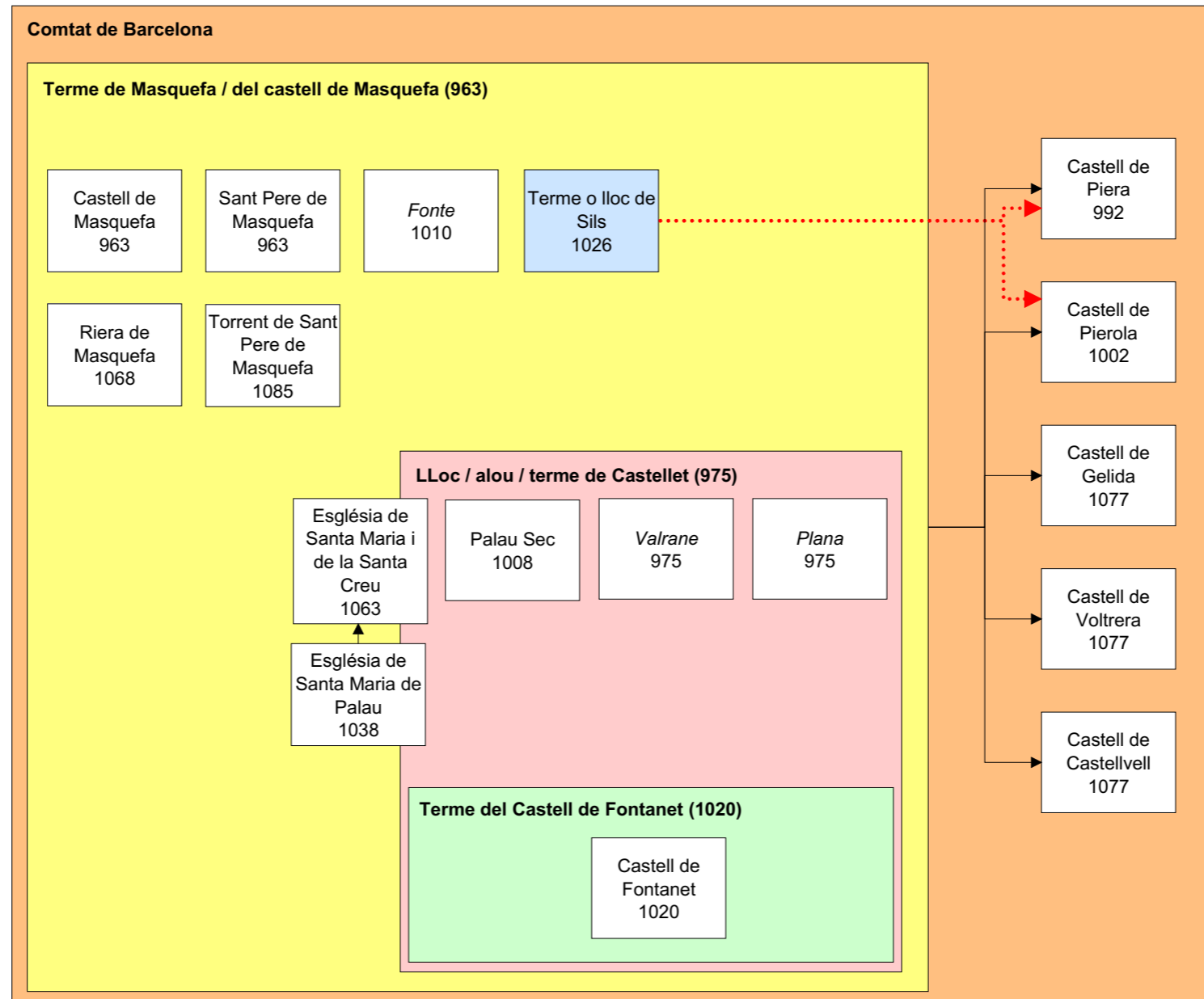
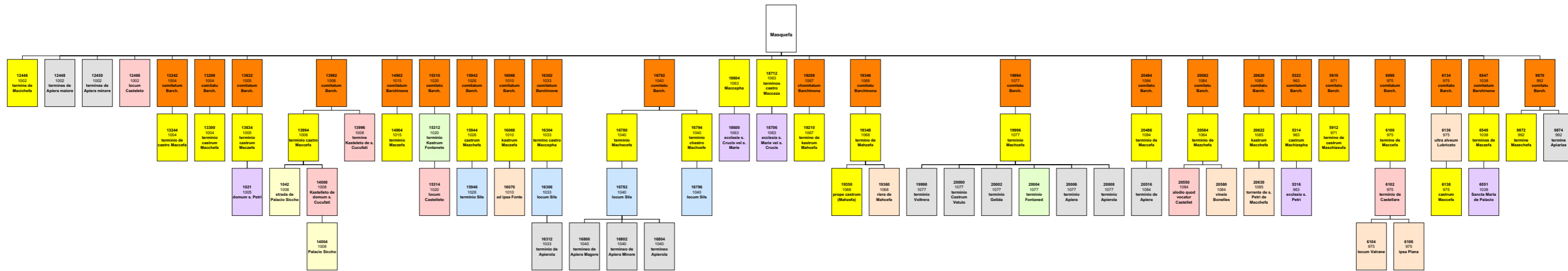
La forma d'explotació d'aquestes dades l'hem exemplificat a la figura 53, en la qual mostrem la provinent de les fonts referides a l'actual municipi de Masquefa.

El castell i el territori del castell de Masquefa els registrem a la documentació des del 963 i el 971, respectivament (CSC, docs. 65 i 95). En total la documentació ens permet identificar 601 UT, de les quals 87 corresponen a referències amb valor toponímic. A partir d'aquestes referències és possible generar de forma automàtica el diagrama territorial per a facilitar la identificació de topònims i la seva relació espacial. L'anàlisi del diagrama facilita la generació de l'esquema mitjançant el qual es representen els àmbits territorials i la seva distribució, així com la relació amb espais externs que apareixen esmentats com afrontacions.

La generació dels diagrames es pot fer a partir de qualsevol altra tipus d'associació de dades: per àmbits municipals actuals, per llocs, per documents individuals, etc.

El cas de Masquefa ens exemplifica un procés que serà força comú a la zona en estudi. Tal i com podem observar, identifica clarament les demarcacions administratives de les quals hem parlat als apartats anteriors, a l'hora que ens mostra el procés de subdivisió interna del territori del castell de Masquefa un cop ja ens endinsem al segle XI, i la presència de dues esglésies, de les quals la corresponent a Santa Maria de Palau és avui totalment desconeguda en el seu emplaçament. L'esquema palesa, a més, com dins l'àmbit dels castells termenats es configura una organització i una percepció territorial molt més detallada que ens permetrà, posteriorment, analitzar també la forma com es distribueixen els cultius, els assentaments, etc.

La importància de la identificació d'aquest esquema rau finalment en les possibilitats que ens obre de cara a la reconstrucció detallada de l'organització i la percepció territorial i a la posterior identificació real de les ubicacions, a partir de les quals es poden aplicar eines d'anàlisi territorial a escales petites.

A la part superior, diagrama de les referències i jerarquia toponímica del terme de Masquefa, generat a partir de la informació documental.

Sota el diagrama es presenta l'esquema territorial del terme de Masquefa, que ha estat generat a partir del diagrama anterior.

L'esquema mostra les àrees territorials de referència i la seva jerarquia, així com els elements que s'identifiquen dins de cada una. A la dreta es representa la columna de referències externes al terme però que s'esmenten com afrontacions, i els elements amb els que apareixen connectats.

A l'annex informàtic 5 es poden consultar les referències toponímiques identificades per a cada municipi.

Les percepcions territorials locals, expressades a través de la toponímia, constitueixen una base informativa de primer ordre sobre l'evolució històrica d'un territori. La riquesa informativa de la toponímia és extraordinària, malgrat ser un terreny que cal tractar amb prudència pel que fa a datacions i etimologies.

Els estudis toponímics són força estesos a Catalunya, però malgrat això les possibilitats d'una explotació sistemàtica en l'anàlisi espacial es veu molt dificultada per la dispersió de les publicacions referides a cada àrea i per la inexistència de bases de dades que explotin els resultats de les investigacions i, especialment, mitjançant l'ús de SIG. Solament l'Institut Cartogràfic de Catalunya ofereix una base de dades toponímica sobre el conjunt de Catalunya, però a escala 1:50.000 i que presta funcions de localització, però no d'anàlisi toponímica.

Aquesta situació ha estat determinant a l'hora de decidir-nos a fer un ús puntual de les referències a l'anàlisi toponímica, en funció de problemes concrets, deixant pel futur el que hauria de ser la incorporació de la base de dades toponímica al sistema de gestió de la informació que utilitzem.